

199313

RENASCEREA LIMBEI ROMANESCI

IN VORBIRE SI SCRIERE,

INVEDERITA SI APRETIATA

DE

Dr. GREGORIU SILAȘI,

profesoriu de limb. și literat. romana la r. universet. din Clusiu,
membru onor. alu Societatei acad. rom. scl.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

FASCIÓR'A III. (p. 225 - 292, greșit 1392)

EDITIUNEA „AMICULUI FAMILIEI.”

GHERL'A

Imprimari'a „Auror'a” p. A. Todoranu

1885.

199313

Partea a două.

INNOIRI IN SCRIERE.

XII. Preliminare; scrierea rom. in secele demultu trecute; incercari ortografice cu litere latine in evulu nou.

103. Innoiri in scrierea limbei romane? Dá, sî inca innoiri din cele mai radicali sî mai fluctuanti, caror'a a fostu vreodata supusa dréptasciriinti'a unei limbe.

Cestiunatele innoiri fure din cele mai radicali, de-órace dinsele schimbarea cu totulu fisiognomi'a, aspectulu, esterioriulu limbei nóstre, primindu-se in tempulu nou sî celu mai nou cu incetulu in loculu litereloru cirilice literele latine pentru scrierea romanéscai. Limb'a romana, fic'a vechiei Rome, dupa lung'a letargia, in care dormise aduncita in secele demultu trecute, tredîndu-se in tempulu mai nou sî asiá-dîcundu venindu-si in ori, se imbracă in vestmentulu strabunu, pentru cá in concertulu culturale alu celoru-alalte popóra sî limbe se se infaciosiedie cuviintiosu, conforme originei sî naturei sale.

Au fluctuatu inse multu sî mai fluctuédia literatorii romani cá sî cei straini, cari s'au ocupatu ceva mai in adinsu cu limb'a romana, in privinti'a formei sî croiturei, ce ar fi a se dá noului imbracamentu, cá acest'a se ffa comodu sî totodata se-i siédia bine graiului nostru. Nice ne vomu mirá de un'a cá acést'a, déca vomu reflectá la faptulu, cá cultivarea mai scientifica a literaturii sî limbei nóstre abia datédia de una suta de ani, cam depre la an. 1780, sî déca nu vomu uitá, cá in alte literature cu trecutu de secle inca se aduce acusi acusi inainte sî se pune pre tapetu cestiunea ortografiei, binescriinti'a limbei respective reformandu-se sî stabilindu-se denou intr'unu punctu séu altulu. Se ne aducemu numai a minte p. e. de congresulu ortograficu de mai anu alu eruditiloru germani, cumu sî de foiele loru periodice destinate anume sî eschisivu pentru discusiuni

In totu casulu cestiunea sî afacerea nôstra ortografica mai are lipsa de precugetare seriósã, de lamurire din tóte pãrtille sî tóte lãturile. A contribuí cesicevasi la acést'a: éca scopulu acestoru sîre nepretentióse.

105. Cã se procedemu inse mai sistematicu sî mai cu temeiu, fia-ne permisu a face inainte de tóte o scurta reprivire asupr'a trecutului, asupr'a diferiteloru ortografie romanesci cu litere latine sî nelatine, de la inceputu sî pana asta-di. Trecutul, cá in tóte altele, asiã sî in privinti'a acést'a, ne póte dá pretióse indegetãri si îndrumãri.

Noi aieptaramu dejã in prim'a parte a acestui operatu ¹⁾, cà in epoc'a conceptiunei limbei romane dominindu in tienaturile Dacieloru si a peninsulei trace cá limba oficiósã latin'a clasica, éra in epoc'a cresterii sî pubescentiei ei de la secl. VI—IX. mai vertosu elen'a, romanesc'a indata la inceputulu epocei a trei-a, de la secl. X—XIV., ajunge sub jugulu slavónei, primite cá limba liturgica in baserica sî apoi cu incetulu sî cá limba oficiale in afacerile publice ale Romaniloru. In totu intervalulu acestu lungu din's'a, dupa tóte semnele, a fostu fórté pucinu scrisa. Numai urme sî indicie debili avemu despre usulu ei scripturale in acele tempuri departate.

Asiã bunaóra in epistolele imperatului romano-bulgaru Joanitiu adresate scaunului pontificiu alu Romei ²⁾, in cari imperatulu memorédia scrieri istorice romano-bulgare („sicut in nostris libris scriptum est“), cumu sî in asertulu unei bule a papei Inocentiu IV. (1243—1258), dupa care Romanii din Daci'a inca cu unu seclu sî diu-metate mai inainte si-au tradusu liturgi'a depre slavonia in limb'a loru natiunale. ³⁾ Afóra de acea in tiér'a unui Petru, principe alu Moldaviei, celu ce la 1387 depune regelui Poloniei juramentulu de vasalitate in limb'a sa romana, din cauza, càci alta limba nu sciã, cumu sî in

¹⁾ Partea I. pag. 71—72.

²⁾ Vedi-le la *G. Sincai* Cronic. Rom., a. 1204 s. u.; *A. Treb. Laurianu* Tentam. crit., Vindobonae, 1840, pag. XXIII. s. u.

³⁾ *A. br. Siagun'a* Istor. baser. ortod., Sabiiu, 1860. t. II. pag. 69; *Demet. Jarcu* Catalogu bibliogr. rom., Bucuresci 1873. pag. VI.

statele unui Gelu, Gladu scl., inca va fi trebuitu se se scria câte ceva sî in limb'a poporului romanescu, fia cu ori sî ce caractre scripturistice.

106. In privinti'a acestoru caractre scripturali oserbâmu prin trecatu, cã repausatului archeologu romanu, Cesare Boliacu, i s'a parutu a fi gasitu in nesce semne depre pietrele sî caramidele de la Colib'a-vechia de langa Slonu in judetiulu Prahov'a urmele unui alfabetu dacicu. ¹⁾ Numitele semne B. P. Hasdeu comparandu-le cu semnele depre nesce bucãti de cositoriu descoperite in Rusi'a médiadî-apuséna la Drohiczin in fluviulu Bugu, sî cu semnele depre petricic'a desmormentata in Podoli'a intr'una movila langa tîrgusiorulu Daszow, crede, cã in evulu mediu unu alfabetu mongolicu a petrunsu pana in creerii Carpatiloru. De acestu alfabetu s'aru fi tienendu sî semnele de la Slonu, cari „in nice intr'unu casu nu suntu dacice.“ ²⁾

Déra alfabetulu dacu, — fauritu de Deceneu, acestu rege-profetu alu Daciloru sub Boerebiste (a. 100 ina. d. Chr.), pre tempulu petrecerei sale in Egiptu din alfabetulu egipténu, mestecandu-lu cu caractre feniciane, elene, zendice scl., — inca s'ar fi sustienutu in pãrtile Daciei pana pre la a. 1500, sî respective pana pre la inceputulu seclului trecut.³⁾ Prin cine s'a sustienutu? Prin Români, de la cari lu-primira Secuui; cãci asiá scrie cronicariulu ungarianu din a dóu'a diumetate a seclului XIII., Si-meone Kéza: „Secuui traindu in munti, amestecati cu Români, se díce cã se folosescu in scriere cu literele Valachiloru.“ Secuui au intrebuintiatu acestu alfabetu in asiá-numitele caractre scripturali huno-siculice pana la inceputulu seclului trecut, dupa spus'a protopopului secuienescu Stefanu Lakatos, dupa inscriptiunea de la 1668 de pe parietii bisericei unitarie din Enlaka, sî dupa alte marturie sî urme. Români folosira cestiunatululu alfabetu numai pana cam cãtra finele seclului XV., candu intr'o

¹⁾ *Ces. Boliacu* in „Trompet'a Carpatiloru“ 1871. nr. 939.

²⁾ *B. P. Hasdeu* Ist. crit. a Rom., vol. II. pag. 21—23.

³⁾ *Acelasi acolosi*, vol. II. pag. 23—38.

diploma din a. 1492 a lui Vladu Tiepesiu scrietoriulu îndatinatu cu alfabetulu daco-romanu se scapà a scrie =|esar in locu de *Cesar*, care semnu scripturale este identicu cu semnulu lui *gy* din alfabetulu huno-siculicu. Asiá B. P. Hasdeu.

Gr. G. Tocilescu inse aréta ¹⁾, sî asiá ni se pare cu temeiu sî cu totu dreptulu, cà pretinsele caractre scripturistece depre pietrele sî teglele de la Colib'a-vechia sî alte asemeni nu-su alta ce, decátu marce séu semne ale lucratoriloru (*Steinmetzzeichen*, *marques d'ouvriers*), indatinate in imperiulu románú sî bizantinú sî aprópe in totu evulu mediu; cà de unu alfabetu speciale alu Daciloru, dupa rezultatulu cercetàriloru istorico-archeologice de paua acumu, nu póte fi vorba, cari Daci in câtu si-au scrisu limb'a, au scrisu-o cu caractre de ale popóra-loru straine, bunaóra cá Celtii cu litere grecesci, ²⁾ sî asiá mai departe; cà despre esistenza pretinsului alfabetu huno-secuiescu critic'a descépta are totu dreptulu se se indoiéscu; cà in fine sî prin urmare din citatulu tectstu kézaianu cu Schaffarik, ³⁾ Tomaschek ⁴⁾ sî altii trebuie se intielegemu, cumu cà Romanii, scriendu pana mai deuna-di cu litere cirilice, nu poteá se dé impromutú Secuiloru unu altu alfabetu, decátu pre care-lu cunosceá ei insísi, alfabetulu cirilicu.

107. Ci fia de ajunsu aceste scurte aieptàri la conjecturele, mai multu au mai pucinu probabili, despre scriptur'a romanésca in trecutul caruntu. Se venimu la secelele mai deincece, la epoc'a primitieloru literaturai romane proprie séu scrise, care epoca se póte pune de la secl. XV. pana la a. 1632.

¹⁾ *Gr. G. Tocilescu* Daci'a înainte de Románi, Bucuresci 1880. pag. 919 s. u.

²⁾ *Julius Caesar* De bell. Gall. VI, 14; I, 29.

³⁾ *Schaffarik* Slowanské starozitnosti, Praha 1837, pag. 609.

⁴⁾ *Tomaschek* Zeitschrift für oesterreich. Gymnasien, 1872 pag. 141—157.

Oficialitatea limbei slavóne la Romani sî domnirea ei in baseric'a romana continua sî in acésta epoca. Dér' cu tóte acestea spiretulu desceptatoriu alu evului nou face, de limb'a rom. apuca acumu incetu pe incetu sî din ce in ce mai multu pre aripe. Dins'a e acumu cunoscuta sî scrisa chiaru sî in strainetate, bunaóra la curtea sultanului Mahomedu II., fiulu lui Baiezidu, celu ee in dîlele lui Petru Aronu voda alu Moldovei liberédia pre la a. 1464 unu pasportu in limb'a rom. („idiotomate Valachico“) unoru negociatori poloni, cari aveá se tréca prin Moldavi'a ¹⁾). Éra din secl. XVI, incepu a esî la ivéla nu numai varii codici de cárti cumu sî diplome principesci séu crísóve sî diférite acte private scrise romanesce, ci avemu dejá — dupa une indicie inca necertificate, depre la a. 1546 (Catechismulu de Sabiiu), securu inse depre la 1577 (Psaltirea lui Coresí) — sî opuri romanesce tiparite.

Tóte aceste primitie ale literaturii rom. proprie se scrisera sî respective se tiparira cu caractre cirilice. Cândi mai susu aretáramu, cá usulu limbei slave vechie sî cu ea alu litereloru ciriliane la Romani, dupa tóta probabilitatea, datédia depre la midiuloculu evului mediu, de candu cu certele inversiunate dintre patriarhii Romei vechie sî Romei nóue pentru jurisdictiunea asupr'a Iliricului sî a Bulgariloru, cari certe pre la mediuloculu seclului XI. se finira cu totalea rumpere a bisericeii orientali decáttra cea occidentale. ²⁾

108. Adevératu, cá principele Demetriu Cantemiru stabilí acea ipotese primita sî de altii, ³⁾ dupa care folosírea limbei sî scrisórei slavice la Romani s'ar fi inceputu mai antáiu sî antáiu dupa conciliulu florentinu, a. 1439, la carele participá sî Damianu metropolitulu

¹⁾ B. P. Hasdeu Archiv'a ist. a Romanéii, Bucuresci 1872, t. II. pag 60.

²⁾ Acestu operatu, partea I. pag. 63—64.

³⁾ G. Sincai sî Sam. Clainu in prefat. gramaticeii rom. din 1780; P. Maioru Istor. p. incepatulu Rom. in Daci'a, scl.

Moldaviei. Ast'a s'ar fi templatu anumitu la instiga-tiunea contrariloru unirei basericesci legate la Floren-ti'a intre orientali si occidentali, cá nu cumva Romanii prin limb'a scrisa cu litere latine aducundu-si a minte de originea loru latina, se se induplece a se reuni cu baseric'a Romei vechie. Instigatoriuu primariu se fia fostu metropolitulu Teoctistu, de sange bulgaru. Din ura cátra baseric'a apuséna chiaru si cartile si documentele romanesci, scrise mai inainte cu litere latine, se se fia arsu dupa acelu conciliu. Tóte acestea se se fia intem-platu domnindu in Moldavi'a Alesandru celu bunu, éra in Munteni'a Radu celu mare.

Inse cá se tacemu, cá Alesandru celu bunu pre tempulu memoratului conciliu nu mai éra in viétia, si cá neci Greg. Urechia, nece alti cronicari vechi nu sciu nemica de templarea unui lucru asiá de memora-bile, cá celu din ipotesea cantemiriana: crisóve si alte urne istorice, referitórie la cestiunea acést'a si dejá in-degetate, mai curendu demustra contrariulu. Amintimu aci dintr'insele diplom'a principelui Romanu dein a. 1392, despre carea cronicariulu Mirone Costinu atesta, cá me-tropolitulu Dositeiu o aflase la monasteriuu Pobrat'a si érá scrisa slovenesce, cum aréta inceputulu si capetulu diplomei, cari amentitulu cronicariu le citédia in tes-tulu loru originariu slavonu. Mai departe in cronic'a versificata de metropolitulu Dositeiu se afirma, cá prin-cipele Romanu in diplomele tieréi se numia si intitulá „samoderjavets“ (=autocratu), va-se-díca totu slavonesce. In fine, cá se trecemu preste numeróse alte crisóve mol-davo-munteniane descoperite in dílele nóstre si scrise prin secele XIV—XV. tóte in limb'a slavóna si cu li-tere ciriliane, ipotesea lui D. Cantemiru se restórna si prin bibli'a slovenésca manuscripta, ce o vediu pre la inceputulu secului presinte Paulu Solarich in Veneti'a la Joane Pericinotti, scrisa frumosu cu man'a monacului Gabriele din monastirea Némtiului la a. 1429, sub prin-cipele Alesandru celu bunu si dómn'a lui Marin'a.¹⁾

¹⁾ *Dobrowsky* Institution. ling. Slav., praefat. pag. XV. *Ci-pariu* Analecte, pag. XXIX. nó. 3.

Sî precumu opiniunea cantemiriana, întogmai se spulbera in ventu speranti'a, de a aflá prin archivele polone anumite crísóve romanesce din secele XIV—XV. Editoriulu codicelui diplomaticu alu regatului Poloniei, Matí'a Dogiel, face adeca in opulu seu oserbarea, că „in archivulu Poloniei, de unde trase diplomele sale, se gasescu in limb'a romana mai multe scrisori omagiali din partea principiloru moldaviani, déra neaflandu-se in Cracovi'a nimene, care se scia romanesce, nu le-a potutu publicá, ci s'a multiamitu a aretá numai cuprinsulu loru dupa registrulu archivului.“¹⁾ Aste scrisori suntu vre treidieci sî un'a la numeru, siepte din secl. XIV., cele-alalte din seclulu urmatoriu, de sub principii Petru, Romanu, Stefanu I., Alesandru, Elia sî Stefanu II. Ele aru fi fóra indoiéla de cea mai mare interese pentru istori'a literaturei sî limbei rom., déca presupunerea lui Dogiel despre limb'a loru s'ar fi adevéritu; dorere inse, nu se adevéři. Dupa asecurarea ilustrului nostru B. P. Hasdeu, care in cestiunatululu archiviu le cercetá sî scrutá, suntu câte tóte scrise in limb'a slovéna. Scriptur'a loru cu litere cirilice sî, dupa mod'a tempului de atunci, cu prescurtari, seduse pre editoriulu codicelui din vorba a conjecturá, că aru fi findu scrise romanesce, pentru că-su de la Romani.

Asiadéra încátu pentru tempurile demultu trecute nu potemu vorbí de scrierea limbei nóstre cu litere latine.

109. Remarcabile e inse faptulu, că mai deodata cu inceperea literaturei nóstre proprie in evulu nou n. unulu dintre scrietorii romani mai eruditi, ba sî dintre neromanii cari se ocupara ceva cu poporulu nostru sî cu limb'a lui, incede mai cu deadinsulu a reflectá sî la modulu scrierei acestei-a, la caractrele scripturali. Par' că unoru scrietori de acesti-a le vine lucru curiosu, candu dinsici la facl'a scientiei vedu dinainte-si o limba

²⁾ *Matth. Dogiel. Codex diplomat, regni Poloniae, Vindob. 1758, fol. t. I. pag. 597 not.*

asemene celei italiene, franceso-provinciali, ispano-portugali, o limba de origine sî fisionomia invederatu latina, dera imbrobodita sî ascuusa in sdrentiele ciriliane. Ei vedu necuvienti'a sî asiá-dîcundu nenaturalitatea acestui lucru; drept'ce se apuca sî facu une modeste sî timide încercări de a scrie romanesce cu literele strabune, sî de a aretá estmodu lunei nobilele traseture originarie ale romanéscái, ale acestei fiice multu-patite a Romei vechie.

Primulu, carele relative la obiectulu nostru nutriá asemeni convictiuni, a fostu marele logofetu moldavianu Luc'a lui Stroe Lupu, contemporanulu cronicariului Gregoriu Urechia de la finele seclului XVI. Acumu acestu cronicariu, cá sî alti scrietori neromani inaintea sî scrietori romani sî neromani in urm'a lui, asémena indata la inceputulu cronicului seu mai multe cuvente moldo-romanesce cu respectivele latine sî francese.¹⁾ Dera Luc'a Str. Lupu nu se multiamesce cu atát'a; ci cá se dé amicului seu Sarnicki, legistu polonu, o proba despre latinitatea limbei nóstre, i scrie in 1593 „Oratiunea Domnului“ séu „Tata-lu nostru“ cu litere latine, care numitulu legistu o publicá intogmai in prefatiunea la codicele legiloru remnului Poloniei editatu de dinsulu cu patru ani mai tardíu.²⁾

Prin acésta L. Str. Lupu se fece inceputoriulu, parintele filologiei latino-romanesce, cumu cu dreptu cuventu oserba B. P. Hasdeu³⁾, carele descoperí acestu in sene micu, dera pentru acea nu pucinu pretiosu monumentu limbisticu romanescu. Intr'adeveru Lupu nu remane numai prelanga scrierea rogatiunei Domnului cu litere latine, ci merge unu pasu sî mai departe: se adopera a purificá limb'a, inlocuindu mai multe vorbe straine cu altele, ce i se pareá mai bune sî mai origi-

¹⁾ Mich. Cogalniceanu Cronicele Romaniei, Bucuresci 1872, t. I. pag. 131.

²⁾ Sarnicki Leges regni Poloniae, Cracoviae 1597.

³⁾ B. P. Hasdeu „Column'a lui Traianu.“

narie latino-romanesce. In privinti'a ortograffei vedi-bine cà dà numai decátu preste dificultáti, cari i-se stavilescu in cale mai alesu din partea celoru dóue vocali oscure sî a celoru trei consune derivate, dificultáti, cu cari avura a se luptá sî urmatorii, sî cu cari ne mai lup-támu sî noi pana in diu'a de asta-di. Pentru acea scrietoriulu „oratiunei Domnului“ lavédia intre ortograff'a italiano-francesa sî intre cea polona, de ce, cu consideratiune la greutatea inceputului, nu ne potemu nicede-cátu mirá.

110. Intr'acea scienti'a sî convictiunea despre latinitatea limbei nóstre prinde radecine sî se intemeiédia totu mai multu la scrietorii din evulu nou, cari atingundu una alta din lucrurile privitorie la Romani sî la limb'a loru sî din acést'a aducundu uneori câte unu esemplu séu altulu, demulteriori nici cà mai stau in cumpene se scria cu caractre latine atari probe de limba romanésca. Acumu coetanulu lui L. Stroe Lupu sî alu cronicariulu Urechia, Lupu Laziu aduce câteva frasi, ¹⁾ éra Joane Laziciu câteva cuvente romane, ²⁾ apoi unu sî mai lungu elenchu de vorbe sî sententie romanesce comunica in istori'a sa Luciu dalmatinulu din gur'a arhiepiscopului de Achrid'a, Franciscu Soimirovich, ³⁾ cari cuvente sî frasi numitii scriptori le scriu cu litere latine, sî inca cu ortografia mai preste totu latino-italiana.

Cá celi prememorati, asiá sî parintele minoritu Vito Piluzio da Vignanello totu ortograff'a latino-itala o avù in vedere si o aplicà la limb'a nóstra, candu scrise sî tiparì cu litere latine Catechismulu seu romanescu la Rom'a in 1677. ⁴⁾ Déra greutatea inceputului lu-face

¹⁾ *Wolfgang. Lazius Lib. Reipubl. Roman.,* Francof. 1598.

²⁾ *Joan. Lazicius De ingressu Polonorum in Valachiam, la Pistoriu in Corpus Polonicae historiae, tom. III. pag. 72.*

³⁾ *J. Lucius De regno Dalmatiae et Croatiae, lib. VI. cap. V. (la Schwandner Scriptores rerum Hung., Vienn. 1748, tom. III. pag. 459 sî urm.)*

⁴⁾ *Dottrina christiana tradotta in lingua Valacha, dal Padre Vito Piluzio da Vignanello, Minore Conventuale di S. Francesco. In Roma, nella Stamperia della Sac. Congr. de Propag. Fide 1677.*

sî pre dinsulu a alunecá intr' unelo càtra ortografi'a polona, sî in parte càtra cea unгурésca.

In seclulu XVII., depre la alu carui inceputu se mentiunédia una suscriptiune romana cu litere latine facuta de una flica a principelui Michaiu vitézulu, ¹⁾ cumu sî in seclulu XVIII., pana pre la 1780 mai ocuru câteva monumente literarie, cari ne infaçiosiédia limb'a scrisa cu caractre strabune. Inse tóte aceste fiindu din pàrtile ciscarpatine, sî mai tóte provenindu, cumu se pare, din pén'a unoru scrietori straini, suntu scrise sî respectivu tiparite cu ortografia curatu magiara, fóra picu de reflexiune la originea sî firea graiului nostru.

111. Sîrulu acestor'a lu-deschide faimosulu Catechismu rákóczyanu, scrisu sî tiparitu din mandatulu principelui Georgiu Rákóczy II. in anii 1642 sî 1657. pe sém'a Romaniloru trecuti la confesiunea calviniana. ²⁾ Urmédia Michaelae Haliciu din Caranu-Sebisiu, carele petrecundu la studiele teologice in Basilei'a, scrise intru ónórea noului doctoriu de medicina Franciscu Paris Pápai cunoscutele cinci distichóne romanesci la a. 1674 ³⁾ Mai incolo totu pentru Romanii calviniti din principatulul Ardélului traduse pe la 1697 predicatoriulu reformatu Joane Viski, ori unu altulu ori dóra sî mai multi insi necunoscuti, cartea liturgica a bisericei reformate calvinesci, Psaltirea versificata, din care versiune prin bibliotecele din Clusiu se pastrédia dóne esemplarie manuscripte, in cele mai multe pàrti cu totul identice, in unele inse diferitórie. ⁴⁾ In fine depre la 1700 sî de dupa acea se gasescu nescari ordinatiuni guberniali ⁵⁾ cumu sî câteva càrti de invetiatur'a relegiunei sî liturgico-teologice, tiparite, precumu se vede, prin tipografiile din Agri'a, Sambat'a mare sî depre aiurea in Ungari'a.

1) *B. P. Hasdeu* Archiv'a istor. a Rom.

2) Celu din 1657 edatu de nou, din insarcinarea Academie rom., de *G. Baritiu*, Sabiu 1881.

3) *V. Veszprémi Succincta medicor. Hung. et Transilv. bio graphia*, 1674, pag. 127.

4) Un'a aretata de *Dr. Gregoriu Silasi* in „Transilv.“ 1875.

5) Vedi un'a in „Sionalu romanescu,” a. 1866. nr. 8.

In câte tóte aceste ortografi'a, repetim, este puru cea ungrésca de pre acele tempuri.

Asiadéra antâiulu pasu càtra introducerea literelor latine in scrierea limbei romane erá estmodu facutu, de unii mai nimeritu sî mai cu petrundere, de altii mai pucinu nimeritu. Idei'a inse erá data sî asiá dîcundu prochiamata. Éra o ideia sanetósa, care dera dia din firea intima a lucrului respectivu sî care, cá se graimu cu unu scrietoriu magiaru, nu se nasce numai din intemplanre, ci este productulu necesitatiloru, ce se restogolescu de la generatiune la generatiune, sî alu faptelor, ce se gramadescu un'a preste alt'a in cursulu secleloru: una atare ideia mai tardîu au mai tempurtiu trebue se se faca corpu, trebue se triumfe!

XIII. Starea ortografiei romane cu litere latine intre aa. 1780—1821.

112. Inceputulu culturii scientifique la poporulu nostru, sî cu acést'a inceputulu renascerei limbei sî literaturii romane se póte datá, dupa noi, de la 1780. In acestu anu aparú la Vien'a prim'a gramatica a limbei romanesci, scrisa cu tectstu latinu sî esemplele rom. cu litere latine, sî scrisa cu unu aparatu de eruditiune la nivelulu european, de care dispunea nemoritorii autori Samuele Clainu-Micu, „inceputoriulu carturarii romane“ cumu-lu numesce I. Budai-Deleanu, sî Georgiu Sîncal, celu ce locupletá sî dispuse in mai bunu ordine gramatic'a. ¹⁾ Este deci remarcabile pentru noi Romanii cestiuatululu anu acumu din acestu puntu-devedere, dera sî din altele.

Intr' adevveru — cá se tacemu, cá in acestasi anu se sul pe tronu umanitariulu sî Romaniloru cis-carpatini neuitatulu imperatu-filosofu Josifu II., — deun'a

¹⁾ *P. Samuelis Klein de Szád Gramatica Daco-Romana sive Valachica, locupletata ac in meliorem ordinem redacta a Georgio Sinkai de eadem, AA. LL. ac SS. Theologiae Doctore, Vindobonae 1780.*

dupa dŃsulu' anu se redica in sinulu' poporului romanu' din tóte anghiurile o mŃca, dŃra fórte insufletita sŃ laboriósá Pleiade de barbati, cari sub influinti'a spiretului tempului sŃ ideieloru', ce semnalara Aurora' evului celui mai nou, concepu' maretulu' planu' de a-si salvá iubit'a ginte romanésca din sclavi'a, umilirea, apesările sŃ impilarile seculari, prin scientia sŃ cultura regenerandu-o. Cu adeveratu' sublime planu', inse greu de executatu'! DŃra voiinti'a loru' e ferma pana la resolutiunea martirului. Éra o voiintia asiá de resoluta e fórte inventiósá la cestiunea mediulóceloru' ducatórie la scopu'.

Eli se aruncara drept' acea mai toti pre terenulu' cultivării limbei sŃ istoriei natiunali. Se apucara inainte de tóte de a scrie cartea limbei sŃ cartea trecutului natiunei romane, cumu' pré nimeritu' oserba unu' literatoriu' romanu'. 4) SŃ cu totu' dreptulu' se apucara antáiú sŃ antáiú de acestea. Cáci de o parte una natiune cu limb'a sa impreuna stá au cade, in ea traiesce au cu ea dimpreuna apune; de alta parte limb'a e vehicululu' fundamentale a tóta activitatea sŃ progresarea literaria sŃ scientifica a unui poporu'. Éra istori'a e oclind'a, in care presiatele vediendu' virtutile au nevertutile trecutului, trage invetiú salutariu' sŃ inomisu' pentru crearea unui venitoriu' mai bunu'. Pré firescu lucru apoi, cá odata studiulu' limbei sŃ istoriei pornitu' fiindu' cumu' se cade, odata primavér'a semnalandu-se, trebuira se se presente sŃ filomelele, primii poeti romani de arte; de cari in epoc'a, despre care vorbimu', se scólara cáti-va mai vertosu' intre Romanii de dincolo de Carpati.

DŃra ce sŃ câte obstacle n'avura se intempine sŃ delature acei bravi anteseemnani' in lupt'a loru' pentru adeveru' sŃ dreptate! Par' cá ceriulu' sŃ pamentulu' sŃ iadulu', par' cá tóte elementele se conjurase incontr'a umanei, nobilei sŃ generósei loru' intentiuni!

4) *A. Papiu Ilarianu' Viéti'a*, operele si ideile lui G. SŃncái.

113. De scopulu acestoru sîre se tiene inse numai lupt'a sî peripetiele luptei pentru introducerea literelor strabune in scriptur'a romana. Déra sî aice ce vedemu? Vedemu că indata la inceputu Dialogulu lui G. Sîncai despre originea limbei romane, pre care voiise a-lu publicá in fruntea gramaticiei din 1780, este opritu de polití'a de statu din Vien'a. Inca sî preste unu patrariu de seclu lupt'a cure cu aceasi inversiunare, sî fačia de ignorantí cá sî fačia de advesarii malevoli ai causei G. Sîncai e constrinsu a scrie capitanului Lipszky: 1) „Déca aceste litere ciriliane aru fi se se pastredie cu cerbicía sî mai incolo, apoi dieu neci cu ajutoriulu lui insusi Apoline nu va fi cineva in stare a scrie gramatic'a romana, căci câte cuvente, atâte litere i-aru fi necesarie. Ce usioru scapi de asta necuvientia, primindu éراسi literele latine!“ Sî adauge: „Cine nu vede, că in cele basericesci cauta a pastrá literele ciriliane?!“

Nu altcumu pre Petru Maioru, contempuranulu sî colegulu lui G. Sîncai, lu-vedemu constrinsu a-si scusá sî in parte a-si limitá intentiunea cestiunata, scriendu: „Nice io nu dîcu, se se scaimbe slovele din cărtilé basericesci; ci afóra de baserica se scriamu cu slove latinesci, cá se ne curatîmu odata limb'a de varvaria. Toti ereticii din Europ'a intrebuintiédia slovele Romániloru; apoi fiii imperatíei, Románii, din buna voi'a loru se remana lipsiti de vистиariulu loru celu stramosiescu?!“ 2) Semne destulu de invederate acestea sî alte asemeni, cá cu câte dificultáti sî prejudecie, demultei de natura fórte delicata, aveá nemoritorii nostri redesceptatori pre acele tempuri a se luptá?

A fostu adevérata norocire, cá la Sabiiu se aflá pre atunci barbati luminati cá Radu Tempea sî dr. Ioane Molnár de Müllersheim, éra in Banatu sî pàrtile

1) G. Sîncai epistola cátra Lipszky, 1804.

2) P. Maioru Istori'a pentru inceput. Rom., pag. 257.

ungurene unu Paulu Jorgoviciu, Demetriu Tîchindélu sî inca alti puçini, dér' vigorosi consoci de une sî acelesi ideie sî principie. Scienti'a sî cultur'a loru superiorie, impreunate cu iubire ferbinte sî zelu invapianu pentru natiunea loru amata, nu lasá cá prejudeçie confesiunali stricatióse se intre sî se incapa in anim'a loru.

Estmodu Tempea in gramatic'a sa, scrisa cu cirilice, dechiara, ¹⁾ cá „slovele Romaniloru de demultu au fostu cele latinesci, sî cá mum'a limbei nóstre e latinesc'a.“ Lui S. Clainu-Micu i face encomie, cá unui-a, care „cu Molnar se straduésce pentru binele de obsce.“ ²⁾ Totu asiá J. Vacarescu vorbesce de „Italieni, Francesi, Ispanioli sî altii, ce li se trage limb'a din limb'a lat. cá nesce perae, precumu sî acést'a a nóstra romanésca.“ ³⁾ Apoi I. Molnar, profesoriu de oculistica la universitatea din Clusiu, in prefatiunea gramaticei sale, — ce o scrise pentru Nemti cu testu germanu sî esemplele romanesci cu litere cirilice sî latine, déra din punctu-de-vedere practic cu ortografia germana, ⁴⁾ — se respica in modu laudatoriu despre gramatic'a din 1780, „acést'a in adeveru pretiósá lucrare a domniloru parinti Clainu sî Sincai.“ Éra incátu pentru Demetriu Tîchindélu, cá se tacemu de altii, cui nu-i este cunoscuta dîs'a lui, adresata Romaniloru din tóte provinciile sî respiratória de cea mai inflacarata iubire de natiune: „Nu e aice latinu séu grecu, unitu séu neunitu; un'a trebue se fia nati'a romanésca!“ ⁵⁾

114. Ar fi inse prea lungu, a aduce inainte câte tóte enunciatiiunile sî templementele de soiulu acést'a.

¹⁾ *R. Tempea Gramatica romanésca, Sabiiu 1797, pag. 2; cfr. pag. 7, 18, 173.*

²⁾ *R. Tempea, Gramatica rom. pag. 178.*

³⁾ *J. Vacarescu Gramat., Vien'a 1788, pag. 166; cfr. pag. 50, 53, 97.*

⁴⁾ *Dr. Joanu Molnar v. Müllersheim Deutsch-Wallach. Sprachlehre, Wien 1788.*

⁵⁾ *Demet. Tichindélu, Fabule, fab. 154.*

Ajunga cele citate, din cari inca ne potemu face o ideia aprosimativa, că ce sî cîte dificultati materiali sî morali avura de a infruntá acei bravi predecesori, sî in ce mesura erá dinsi scutiti de veri-ce prejudecie, preocupati numai de sant'a cauza a culturii poporului romanu. Se venimu drept'acea la insesi sistemele de ortografia romana cu litere lat., cîte se publicara in epoc'a din vorba.

Noi le vomu indicá la acestu locu numai in tracture generali, in punctele lor mai esentiali sî mai remarcabili, fiindu ele sî altcumu asta-dî in respectulu celoru mai multe pãrti ale lor asiá-dîcundu puncte superate, sî fiindu ele in varie scripte ale ilustrului nostru Cipariu destulu de pre largu aretate si analizate. ¹⁾

Aice merita inainte de tóte luare a minte faptulu, că toti gramaticii nostri din acésta epoca, ale caroru sisteme ortografice venimu a le infirá, suntu etimologisti mai multu au mai pucinu inaintati. Pana sî cei ce si-scrisera opurile sî tractatele sale gramaticali romanesce sî cu litere cirilice preste totu, inca reflecta celu puçinu prin trecatu la etimologia, la limb'a latina sî cuvintele latine cá la modéle pentru scrierea corespundietória a cuventelor romanésci. Asiá p. e. R. Tempea in prefatiunea gramaticii sale dîce, că „a scaimbatu séu scurtatu unele cuvente, cari pana acumu intr'altu tipu s'au respunsu, căci in originalulu limbei nóstre mai antâiu asiá s'au respunsu, tragundu-se de la latini;“ sî aduce cá esemple *sóre*, *ómeni*, nu *soare*, *oameni*, fiindu că se derive de la l. sol, homines scl. ²⁾

115. Singuru I. Molnaru pare a face esceptiune, déra numai pare. Pentru că cumu aieptaramu dejá in cele precedenti, dinsulu inca trebuie ca aveá convictiuni etimologice, candu in precuventarea gramaticii sale recunósce meritulu gramaticii Clainu-Sincaiene, carea

¹⁾ T. Cipariu Principia, pag. 305 s. urm.

²⁾ R. Tempea Gramat. rom., prefat,

e fundata pre principiulu etimologicu sî pre carea o numesce unu opu pretiosu. N'a urmatu inse dîseloru sale convictiuni, séu, precumu la loculu memoratu insusi se respica, i-a captatu a se conteni de tóte cercetările istorice *etimologice* pentru că acestea eráu eschise din planulu seu, si pentruca acestea i se parura ase tiené mai multu de una gramatica mai estinsa *erudita*, decatu de una incercare a unei introduceri populari, alu carei-a totu meritulu stâ in deplinetea sî adevverulu regulorlu sî in scurtînea propunerei. ¹⁾

De acea, cumu dîsemu, la scrierea romanéscail cu litere latine aplicá in tóte ortografî'a germana, in câte adeca acést'a se poteá aplicá. Estmodu consunele derivate *dî, sî, ti, ci, gi* le scrie cu *s, sch, z, tsch, dsch*, pre *j* asemenea cu *sch*, pre *s* cu *ss* pre *ca* cu *k* scl.; éra vocalile derivate à sî â pretotindenea cu *é* sî *ae, u* finale nefolosindu necaiure, sî pre *é, ó* desemnandu-le in totu loculu cu *ea* sî *oa*.

Fia insé destulu atât'a despre ortografî'a Molnariana, sî se venimu la sistemele etimologice.

116. Loculu de antâiu lu-merita, intre acestea, dupa antâietatea tempului cá sî dupa renumele autorului, sistem'a lui Clainu-Micu de Sadu.²⁾ Samuele Clainu este etimologistu rigorosu, in unele prea rigorosu, prea departe mergutoriu. Trebuie inse se concedemu, cá dinsulu cá primulu gramatistu romanu, carele altcumu a petrunsu aduncu in legile limbei nóstre, pré usioru potú fi prérapitu la câti-va ultraismi in respectulu scrierei ei etimologice.

¹⁾ *J. Molnar* Deutsch-Walach. Schprachlehre, in pefat.; „Alle historischen tieferen etymologischen Untersuchungen scheinen eher in eine ausführliche, gelehrte Schprachlehre zu gehören, als in einen Versuch einen populären Einleitung, deren ganzes Verdienst in Vollständigkeit und Richtigkeit der Regeln, und in Kürze des Vortrages besteht.“

²⁾ *Elementa linguae Daco-Romanæ sive Valachicæ, composita ab Sam. Klein de Szad, S. Ord. Basilli M. etc., locupletata vero et in hunc ordinem redacta a G. G. Sincal, ejusdem Ordinis, AA. LL. Phil. et SS. Theol. D., Vindobonæ 1780; in 8-vu.*

Asiá elu afla pré nimeritu unele legi fonetice mai generali ale limbei romaue, cari apoi le stabileste cá regule pentru cetirea sí scrierea ei cu litere strabune. Dice, cá *a* fóra accentu are sunetu oscuru, pr. in *lumina*; *a*, *e*, *i*, înainte de *n*, *mb*, *mp* are sunetu nasale, pr. *pane*, *camp*, *fen*, *imperat*, e sí *o* urmate in silab'a urmatória de *a* séu *e* suna cá *é*, *ó*, pr. *léga*, *pórta*; consunele *c*, *g* suna in regula generale cá la Italiani pr. *cornu*, *cruce*, *cine*, *fuga*, *legi*, *geme*,; *d*, *s*, *t*, înainte de *i* cá *gî*, *sî*, *tî*, pr. *dieu*, *rusine*, *tiene*, *toti*; cele alalte consunatórie se pronuncia cá in limb'a latina, si *k*, *x* sí *y* se usita numai in cuvente straine.

Vedemu din acestea, cá acumu nemeritoriulu S. Clainu cu soçiuulu seu G. Sîncal, intru cátu adeca Sîncal póte a colaboratu sí la acésta parte a gramaticei din 1780, statorise sí fipsase punctele fundamentali ale scripturei romaue etimologice, acele puncte, cari intempnara buna primire din partea tuturor partinitoriloru sí aperatoriloru acestui modu de scriere romaue cu litere lat. pana in diu'a de asta-di. De mai partiale imbraçiosiare se bucurà ortograff'a romano-latina etimologica a lui Clainu in alte puncte, unde dinsulu in adeveru merge ceva cam prea departe cu etimologismulu. Se relevàmú sí dintre aceste puncte câteva, căci din ele unele sí altele de asemenea fure imbraçiosiate candu de unu gramaticu alu nostru candu de altulu din cei urmatori, ori celu puçinu li se fecera prospecte de a fi adoptate intr'unu venitoriu mai apropiatu au mai departatu.

Atari suntu, cá *a* duplicatu au cu accentu acutu suna cá in latina, pr. *capraa*, *nás*; vedi bine cá aice nu e pré nimerita regul'a de a pune pre *a* intonatu sí chiaru totdeaun'a accentulu ascutítu, de órace legea neobscurarei lui *a* intonatu e unu corelatu alu legeri obscurarei lui, candu e fóra de tonu. Atari suntu mai incolo, cá *e* înainte de *n* simplu urmandu in silab'a urmatória *e* séu *i*, suna cá *i*, pr. *cuvente*, *denti*; la din contra se sémna cu dóue puncte, pr. *vënen*; cá *o*, afóra

de numele proprie, suna că *u* înainte de *mb*, *mp* și *n*, pr. *bombac*, *compar*, *monte*, inse *Antonie*; că *u*, care în finele cuvântului se rostesc numai de diuinitate, pr. *reu*, între două vocale nu se pronunția, pr. *oue* (=óe) *laudauam*, *cantau*.

Încât pentru consunanti Clainu mai sustiene, că *c* înainte de *h* suna că *χ* grecescu, înainte de *t* că *p*, era cu țedila că la Francesi, pr. *Christos*, *lacte*, *fație*; *g* înainte de *n* se rostesc că *m*, pr. *pugn*, *gnell*; *h* se rostesc numai în vorbe nelatine, ia latine nu, pr *hom*, *hoste*, inse *háina*; *l* la începutu, după ori înainte de consune, au reduplecatu suna că *l* lat., pr. *lárǵ*, *flore*, *selbátec*, *cavall*; *l* simplu la finele cuvântelor au la mediuloculu acestor'a între două vocale, afóra de supine și de articli, suna că *r* lat., candu apoi se cade a-lu semnă cu spiretu aspru, pr. *angel*^r, *mol*^r*a*, inse *umilit*, *tata*^l, *delá*: deca după *l* urmédia *i* și lu-precede au urmédia alta vocale ori diftongu, suna că *j* lat., pr. *muliere*, *filiu*, *eli*. Mai departe *qu* se pronunția *k*, pr. *quand*, *quale* (=candu, care;) și în fine *ss* se rostesc că *s* lat., sc înainte de *i* că *st* germanu, pr. *folossitore*, *scientia*.

Mai însemnămu, că S. Clainu, după cumu s'a potutu vedé din cele precedente, usita accentele acutu și cer-cuflesu; de accentulu greu nu spune nemica, inse cumu că vré se sune că à, demustra exemplele ce ocuru în gramatica-i p. e. la perfectulu cojug. I. *ell laudà*.

117. Preste unu patrariu de seclu G. Síncai edità de nou gramatic'a din 1780, inse acumu numai sub numele seu,¹⁾ totodata emendandu-o, facilitandu-o și în mai bunu ordine dispunendu-o. Mai cu séma multe scaimbări fece în ortografia, regulele acestei-a mai scurtandu-le, împucinandu-le și simplificandu-le.

Asiá pentru vocale pune de regula generale, că *e*, *i*, *o*, *u* și *y* suna că în limb'a latina; totu asemenea

¹⁾ Elementa linguae Daco Romanae sive Valachicae, emendata, facilitata et in meliorem ordinem redacta per G. G. Sinka; de eadem etc. Budae 1805, in 8-u.

sî *a* semnatu cu accentulu ascutîtu, ci fóra nici unu accentu cá à, é^r cu accentu cercuflesu, precumu sî ê sî î, cá sunetulu vocalicu nasale romanescu. Aice oserva, cá Clainu sî Molnar voru a se scrie acestu sunetu nasale cu *ae*, ci óre pe dreptu? lasa in judecat'a lectoriului; pentru cá in tóte cuventele, in cari voru a se pune *ae*, se departa dela radecin'a latina.¹⁾ Despre *é*, cu accentu acutu séu diftongulu *ea* díce, cá se rostesse cá *e* ungrescu fóra accentu, séu cá *e* in penultim'a in-finitiviloru lat. de conjugatiunea III.

Regul'a lui generale pentru consune *e*, cá *b*, *d*, *f*, *h*, *k*, *l*, *m*, *n*, *p*, *r*, *x*, *z*, *v* se pronuncia cá in latina; *c*, *g* cá in italiana; *ç* cá *z* simplu in italiana; *qu*, de usitatu numai in pronumene sî adverbie, cá *k*; *s* (rotundu) cá in latina, in mediulocu *s* lungu (dupa form'a celui din ortograf'a germana) au la inceputu sî in fine *sh* suna cá *sch* nemtiescu; *t* cá la Latini, ci inainte de *i* cá *tz* magiaru, afóra de candu inainte de *ti* stà pusu unu *sh* séu *s* lungu; in fine *j* se rostesse cá in limb'a francesa.

In respectulu accenteloru statoresce, cá acutulu se pune deasupr'a lui *á*, *é* sî deasupr'a lui *í*, candu *e* a se prolungi penultim'a; cercuflesulu deasupr'a lui *â*, *ê*, *î*, candu adeca au sunetulu nasale; greulu deasupr'a lui *à*, *ì*, *ù*, candu vinu a se prolungi in finele verbeloru. Mai adaugemu, cá sî elu, cá sî S. Clainu, omite cu totulu pre *u* finale.

E invederatu din acestea, cá Sîncal inca vré se remania sî remane etimologistu, in unele anca mai etimologistu decátu S. Clainu, bunaóra in privit'i'a scrierei sunetului nasale, cum aretaramu. Inse nesuint'i'a lui de a usiorá scriptur'a romana cu litere lat. lu-impinge la nescari arbitrarietàti, p. e. cu *s* lungu, încâtva dupa modulu nemtiescu, sî cu *sh* dupa modulu anglesescu, sî cu alte asemeni, cari nu se potu numi nice strictu fonetice, nice etimologice.

¹⁾ „Rvdms Klein et I. Molnar literam î cupiunt exprimi per *ae*; num justum habeant, lector dijudicet; quia in omnibus vocibus, in quibus *ae* adhibitum volunt, recedunt a radice Latina.“

118. In același anu, in care aparù gramatic'a sîncaiana, publiculu capetâ cunoscintia despre esistenti'a altoru d'oue gramatic'e romane, cu testu latinu și ortografia latino-romanésca: un'a scrisa de Joane Budai-Delénu, consiliariu in Leopole, alt'a de profesoriulu in colegiele reformate din Clusiu și Tergulu-Muresiului, Samuele Körösi-Crisianu. Ortografiile, ce le propunu și recomandă acesti doi gramatisti, s'aru poté considerá și numi ortografiile etimologice romanesci latino-italiane. La totu casulu ele suntu unu non-plus-ultra alu etimologismului și alaturi alu curiósoloru arbitrarietâti intru scrierea limbei n'ostre cu litere strabune.

Se aducemu una alta, cá de mustra, și din aceste curiöse ortografii etimologice. Firesce cá amend'oue numai insemnate istorica mai posedu.

Sistemele ortografice etimologice ale lui Sam. Körösi-Crisianu și J. Budai-Delénu suntu mai extreme decâtu tóte, și autoriu loru a fi avutu in vedere și limb'a și scriptur'a italiana, asiâ câtu ortografiile loru cu óresicare cuventu le-amu poté numi romano-italiane. Deórace inse numai Tractatulu de ortografia latino-róm. a lui S. Crisianu fù tiparitu in 1805,¹⁾ éra gramatic'a și dictionariulu lui romano-latino-magiaru, cumu și gramatic'a și dictionariulu romano-latinescu a lui Delénu pana in dílele n'ostre remasera netiparite și pucinu cunoscute, se póte afirmá, cá cestiuatii barbati cu lucrâ-rile sale multu mai neinsemnata iniuriintia au esercitatu asupr'a desvóltârei ortografiei romano-latine și preste totu a culturei limbei romanesci, decâtu nemeritorii loru contemporani și respective predecesori S. Clainu-Micu și G. Sîncai. Cu tóte acestea, fia macaru pentru curiositate, se producemu aice din sistemele loru ortografice cateva puncte mai peculiari.

¹⁾ *Sam. Körösi Orthographia Latino-Valachica*, Claudiopoli 1805, typis Collegii reformatorum, in 8-o (In fine, cá mustra de ortografi'a sa, adauge și una novela: „Luntre a de ante a, întórsa d'opa Gesner in romanie pr'in S. Chr.“ = Sam. Christianu.)

Ortografi'a lui S. Crisianu este in unele asemenea celei sîncaiane, in mai multe inse celei clainiane, numai câtu merge sî mai departe cu etimologismulu, sî comite aórea arbitrarietáti.

Asiá dupa dinsulu tóte vocalile au valórea sî sunetulu celoru latinesci, inse notate cu cercuflesu suna cá â; *a* fóra accentu suna cá à, la inceputulu cuventeloru inse suna chiaru, cu accentulu greu ori acutu se rostesce cá *ah* nemtiescu. *E* fóra accentu inainte de *n*, urmandu in alalta silaba *e* séu *i*, se pronuncia *i*; dupa *b*, *m*, *p*, *r*, *s*, *t*, *v*, *z*, uneori sî dupa *f* sî in *die*, *tie* cá à, afóra de pronumele *te* sî ultin'a polisilabeloru; *e* inainte de *x*, urmandu consuna, se sórbe de totu, éra urmandu vocale suna cá in lat., pr. *extralucesce*, *exire* (=stralucesce, esîre), apoi la inceputulu vorbeloru se rostesce cá *ie*; *e* cu accentu greu cá *eh* germ., ci inainte de *m*, *n* simple sî inainte de *x*, la inceputulu cuventului suna cá *i*, urmandu inse *e* séu *i* dupa *m*, *n*, cá *eh*; *e* cu acutu se pronuncia cá *ea*, ci dupa *ç*, *m*, *p*, *r*, *s*, *v*, *z*, sî in *diésce*, *tiésce*, *crésce* cá *á*. *J* inainte de alta vocale in finele cuventului, déca nu e notatu cu accentu acutu ori greu, suna cá *j* lat.; dupa *r* in silab'a prima sî dupa *c*, *d*, *rr*, *t*, *z*, sî in tóte penultimele verbeloru in *iesco*, urmandu consunante, se pronuncia cá â. *O* neaccentuatu, ori standu inainte de *gn* sî *m*, *n* simplu cumu sî in finele cuventeloru se pronuncia cá *u* lat., pr. *nome*, *judecatorio*, *no* (=nu); totu asiá suna semnatu cu accentu greu la inceputu sî mediulocu, éra in fine cá *au*, sî cu acutu cá *oa* lat. *U* neaccentuatu intre dóue vocali sî in verbele *uaporesco*, *uollio* sî dupa *q* se tace cu totulu; in finele vorbeloru se rostesce numai candu se rostesce sî *o* finale. Pre urma *y*, se pastredia in cuvente de origine gréca, pr. *typu*; éra diftongii *au*, *eau* suna cá *o*, *ea* cá *ia*, *ei* cá *i*, *eo* cá *io*, sî *io* cá *iu*.

Ce se atinge de consunanti, regul'a generale e sî aice, cá suna cá in limb'a lat. Asiá *c*, *g* inainte de consunanti, in fine sî inainte de *a*, *o*, *u*, *y*; inse in *sce*,

sci cá *t*, înainte de *t* cá *p*. *ch* uneori cá *h*, éra *ç* cá *tz* unguurescu; *d* înainte de *i* cu punctu cá *z*; *g* înainte de *e*, *i* cá *zs* unguurescu, *gn* cá *mn*; *lli* cá *j* lat., asemenea sí *l* in *liçia*, *liepòre*, *linu*, *liubesco*, *liuerto*; *'s* cá *s* unguurescu; *t* înainte de *i* cu unu puntu cá *tz* unguurescu, éra *th* in cele grecesci cá *fth*; pe urma *j* cá *zs* séu *s* unguurescu.

De insemnatu e, cá Sam. Crisianu reflecta acumu sí la une peculiarități limbistico-istorice, candu prin trécatu adauge, cá se nu se para cuiva minune, déca *d* înainte de *i* are se sune cá *z*, căce asiá suná sí la vechii scrietori latini, pr. *zabolus* in locu de *diabolus* la *Lactantiu*, *zeta*, *zetarius* in locu de *diaeta*, *diaetarius* la *Lampridiu* etc. Apoi mai tracta intr' unu paragrafu despre nuanciarea cosunatórielor dupa pronunçia diversa a provincioloru sí dialectelor, va-se-díca cumu se pronunçia unele cosunanti pre alocurea in Transilvani'a, despre care „alti scrietori pana atunci nu au atinsu ne micu.“ Adauge in fine, cá accentele potu se lipsésca pentru ai nostri, inse nu pentru straiñi, „pentru mai mare evidentiá despre radeciñ'a latine a limbei nóstre.“¹⁾

119. Trecemu preste ace'a, cá S. Crisianu articlii sí pronumele scurtate nu le impreuna cu cuventulu urmatoriu au precedentu, nece prin lineóra nece altcumú, ci le scrie despartítu; cumu sí cá elu se pune, cu cei mai multi coetani ai sei deimpreuna, sí pre terenulu reformarei sí innouirei limbei, folosindu multíme de cuvente printr'insulu nou-formate, pr. *inmúndri* = in frumosețiá, *cutedi-u-a* (aject.), *lúcedu-lúceda*, *tremuratiósu*, *suspínamentu*, *speramentu*, *nestatamentu* = neconstançia, *me sudorescu*, *despetrime*, *présteni* = indata, *maiestritiosu*, *soçime* = societate scl. — Se venimu la ortografi'a latino-romanésca a lui Ioane Budai-Delénu.

Din gramatic'a sa ms. prememorata elu scóse capu II., ce tracta de ortografi'a limbei romane, sí o tramese

¹⁾ „Ob majorem evidentiam Latinae radiceis linquae nostrae.“

lui P. Maioru spre criticare, deórace acest'a si-areta-se dorinti'a, cà ar fi bine se se lovésca la ortografí'a cu litere latinesci sí se tiena un'a, Scrierea limbei nóstre cu litere strabune dupa ortografí'a din vorba sémena fórte intr'una parte cu cea din sistem'a clainiana, intr'alt'a cu cea din sistem'a crisianiana; éra in câteva se duce sí mai departe decâtu acestea intru aplecarea principiului etimologicu, apoi in câteva nu e nice etimologica nice fonetica, ci arbitraria.

I. B. Delénu máneca din acelu punctu, cà dupa ce „mai multi barbati ai Romaniloru, mai vertosu ai celoru de sub imperatí'a Austriei, demultu acumu au inceputu a introduce literele lat. in scrierea romana, inse pucinu sporiu au facutu folosindu ortografí'a unгурésca séu altii alt'a, firei limbei romanesci cu totulu contraria: unulu numai a aretatu derépt'a carare spre adeverat'a ortografia romanésca, p. Clainu; déra acestu barbatu invetiatu, demnu de mai buna sórte, coprinsu fiindu cu multe alte faptorie pentru binele neamului, n'a potutu dóra se coversiésca atunci tóte regulele, ce suntu spre intemeierea deplinei ortografíe; urmandu déra principiiloru lui Clainu, inceputoriului carturaríei romanesci, autoriulu asiedià una deplina ortografía rom., incredintiatu fiindu, cà de are limb'a rom. se se scria cu slove latinesci, ori cu acésta ortografía, ori cu neci un'a se va poté scriere deplinu.“

De aci incolo I. Budai-Delénu, desfasiorandu teori'a sistemiei sale trece la criticarea ortografíei maiori-ane, in care afla mai vertosu dóue lucruri de coresu. Anume „i se pare prea indresnétia apucare din partea lui P. Maioru, de a facere dein *qu* unu *ce*, *ci* inainte de *e* sí *i*, adeca *cs* ungurescu (aquestu, quine), càci acést'a ar fire improtiv'a pronunciei lui *qu*, de la vechii Romani obicinuite; cu atátu mai vertosu, cu câtu de alta parté vede, cà acelasi *qu* Maioru lu-intrebuintiédia la alte cuvete cá sí dinšu, adeca in locu de *k*.“ A dóu'a, nu se póte impacá cu „semnele puse de desubtulu mai a tóte consunantile, cari in ortografí'a sa remanu fóra trebuin-

tia, și nu numai că urtirescu scrisorea, dera suntu și unu lucru necunoscutu la alte neamuri.“*)

Éca acumu, pentru curiositate, și câteva pecualități din ortografa budaiana:

Serie ei in locu de *i*, alesu sub tonu, pr. *prêmeitu* = primitu, *trebucinçare* = trebuintiare, *suelleitu* = silitu, *feirei leimbei romanesci* = firei limbei rom. O pentru *u* la finele verbeloru și particulelor, pr. *scrivo*, *eo*, *demulto*, *asupresco*, *hámo*, *urmândo* = scriu, eu, demultu, asuprescu, amu, urmandu. *H* nu se rostesc, éra *ch* suna cá *h*, pr. *hávu*, *ahici*, *chotareitu* = au, aici, hotaritu. *L* simplu inainte de *i* dispare, precumu și *v* simplu intre două vocali, la dincontra se scrie duplu pr. *volire*, *scrivere*, = voiire, scriere, inse *havere*, *conversiesca* = avere, coversiesca. Mai insemnâmu, că I. Budai-Delénu pretotinde pune pre *u* finale, respective in locu-i pre *o*, cu singur'a esceptiune a articlului masc. *lu*, care-lu scrie fóra *u*. Conforme acestei-a multariulu articlului din vorba la dinsulu ei, nu *li*, pre carele inse lu-scrie in totu loculu cu regularetate și esactitate. Descopere legea trecerei lui *i* lat. néintonatu in *e* romanescu, și de acea se adopera a esilá din limba-ne cestionatulu iotacismu, scriendu: *gramateca*, *patriotescu*, *létere* = litere, s. a. a.

120. In ordine crónologicu urmédia, dupa celea de pana aice, sistemele ortografice ale duoru Macedo-romani, a doctoriului de medicina G. Const. Ros'a, și a profesoriului de la scól'a grecésca-romana din Vien'a M. G. Boiagi.

Pre fratii romani din Pindu inca i vedemu cătra capetulu seclului trecutu redesceptandu-se. Dintre barbatiu loru invetiati, — de cari Ros'a enumera pre mai multi și intre ei pre eruditulu Dionisiu Mantuc'a, arceiepiscopulu Castoriei, — unu Teod. A. Cavallioti protopopu din Moscopole, unu Daniele Moscopolitulu pres-

*) J. Budai-Delénu Excerptum ex capite II. operis mei sub titlo: Fundamenta gramatices linguae Romanicae seu ita dictae Valachicae etc., §. 3. ss.; la Cipariu Principia, pag. 327.

biteru, și alții începu a scrie una alta și în limb'a macedo-romana; ba Cavallioti redica plane una tipografia în urbea romanăscă Moscopole, în care pre acele timpuri, se tiparira, precumu se spune, numeroșe cărți romanesci. ¹⁾ Dera scrietorii macedo-romani pre atunci și mai înainte se folosiă intru scrierea limbei loru de caractrele grecesci. Abiă în tempurile cele mai nôue recunoscuroa necesitatea de a scrie și ei cu caractrele strabuniloru, cu literele latine.

Se atingemu și se aretămu aice câtu de pre scurtu și sistemele ortografice ale memoratiloru doi barbati meso-romani, mai alesu în punctele, în cari paru a diferi de alți ortografisti romani. Pétr'a scândalei și greutății o formédia și pentru dinsii mai vertosu desemnarea vocaliloru și consunelor derivat.

Ros'a ²⁾ inca pune că principiu supremu, că cele 24 de litere ale alfabetului lat. (enumerandu adeca și pre *j* și *v* că litere desclinite, și lapedandu pre *k*) se pronuncia în limba-ne preste totu că la Latini, afóra de *j* sunatoriu că la Francesi. De aci încolo stabileșce, că din caus'a dialectelor rom. și a pronunțării proprie, cele cinci vocali lat. însemnate cu accentulu cer-culesu suna la noi că â, cu accentulu greu că à; era care din acestea și unde suntu a se pune, are se arete etimologi'a latina a cuventelor. Mai departe 'e suna că *i* séu lat. *je, ja*; *ó* cu tonu că *oa*; era *u* între dóue vocali nu se pronuncia, pr. *viue* = *vie*.

În respectulu cosunatórielor statoresce, că *e* ca-rele în finea cuventelor nu s'ar fi rostindu (pr. *fac dic?*) *qu* înainte de *a, o, u* suna *k*, înainte de *e, i* că ital. *ce, ci*, decâtu că în casulu din urma consunele numite la Meso-romani se rostescu adesea că *tz*. Totu

¹⁾ Vedi despre toti acesti'a și tóte acestea *G. Const. Rosa Untersuchungen über die Romanien oder Vlachen, Pesth, 1808, 8-vu pag. 140 s. u.*

²⁾ *G. Const. Rosa* Despre scrierea și lectur'a romanăscă cu litere latine, Bud'a 1809 în 8-vu; *Bas. Kopitar* Kleinere Schriften, Wien 1857, 8-vu part. I. pag. 182 s. u.

asiá *g* inaintea lui *a*, *o*, *u* si-pastrédia sunetulu primitivu; éra inaintea celoru dóue vocali moli se rostescé cá in italiana, déra *gh*, *ch* si inainte de *e*, *i* au sunetu originariu. Mai incolo 'd séu *d'* alesu inainte de *i*, se pronuncia cá *dj*; *h* cá croaticulu *ch*; *l* inainte de *i* cá ital. *gl*; *s* suna cá *ss*, ci 's séu *s'* cá *sch* germanu, 't séu *t'* cá *tz*; pre urma *z* cá la Latini, éra la Mesoromani adeseori cá *ds*. Pentru esercitiulu reguleloru preinfirate autoriulu adauge pre câteva pagine sententie, anecdote si fabule cu analisea loru etimologica de desubtu.

121. Mai cunoscuta si mai folosita, decâtu scrierile limbistice ale lui Ros'a, ajunse a fi gramatic'a macedo-romana publicata de Mich. Boiagi la Vien'a in 1813¹⁾ edata a dóu'a ór'a la Bucuresci in 1863. Boiagi érá pre atunci docente la scól'a poporale gréca-romana dein Vien'a; mai tardíu se duse cu ducele de Luc'a in Itali'a unde petrecú pana la mórte, si unde póte cá voru fi mai remasu si alte scripte de la dinsulu in bibliotec'a ducale din Luc'a.

Sistem'a ortografica a gramaticéi lui scrise cu testu neo-grecu si germanu, la finele carei adauge unspradiece dialogi m-romanesce, grecesce si germanesce, cumu si petrudiece de „fabule ica paramithe si istorie alepte,“ e mai fonetica decâtu cea rosana, desi in fondu totu etimologica remane.

De substratu si Boiagi iea alfabetulu lat., omi-tiendu inse pre *qu*. Apoi ne spune in generale, cá vocalele *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *y* se rostescu cá corespundietóriele vocali ale Neo-greciloru, si totu cu corespundietoriele cosunanti neo-grece lamuresce si sunetulu consunelorú nóstre (*b* = *μπ*, *d* = *ντ*, *g* = *νκ* scl.) Mai departe vocalea *â* suna in ortografi'a lui cá *à*, pr. *farinâ*, *lanâ*; *ea*, *oa* suna intr' un'a cá diftongu, pr. *mulcimea* (=

¹⁾ *Mich. Bojadschi Macedo-rom. oder vlachische Sprachlehre Wien 1813, cu testu 8-vu neo-grecu si germanu.*

multimea), *oală*. Alu doile sunetu vocalicu oscuru â nu-lu are.

Dintre consunătorie *ç* se pronuncia cá *z* germanu, pr. *faça*, *cucițu* (cutițu); *cs* cá *tsch* germ., pr. *csocu* (ciocanu), *tucsine* (tetiune); *c* inainte de *a*, *o*, *u* este egale cu *k*. Mai incolo *gj* suna cá magiarulu *gy* pr. *gjine* (bine), *gjone* (talpa); *j* cá la Germani, déra cu cercufesu cá *gi* italianu, uneori cá *j* francesu, pr. *jermu* (vierme), *jite* (vite = vitia de viia), *judicu* (judecu); *lj* si *nj* cá *gl* si *gn* italicu, pr. *ljinu* (inu), *njelu* (mnelu l. agnellus), *calcanju* (calcâiu); *sh* cá *sch* nemtiescu, pr. *beshică*; *th* cá *theta* grecescu, pr. *Thoma*, *thronu*; in fine *z* uneori cá *dz* ungurescu, de alte dâti cá *z* (*zz* italicu), pr. *zinzia* (gingia), *zinere* (ginere) scl.

Din cele de mai susu se póte vedé, cá si sistem'a ortografica boiagiana, cá si cea a lui Ros'a vré invederatu a remané pre langa principiulu etimologicu. Stabilește totusiu unele puncte, ce nice se potu dice cá s'aru fi basandu in legile fonetismului, nice in alta ce, decâtu numai in arbitriulu gramaticului. Cu tóte aceste fiindu cá nu reflecta, alesu Boiagi in gramatic'a sa, nice la necesitatea curatfiei limbei rom. de strainismi, nice formele limbei nu le scrutédia pretotindene cu recerut'a scrupulositate: e semnu, cá se multiamescu a reproduce dialectulu macedo-romanu simplaminte dupa pronunci'a poporale, chiaru gresielele séu curiositátile acestei-a lasandu-le neatinse. Din asta cauza memoratele scrieri ale lui Ros'a si Boiagi au fostu si suntu pana in díu'a. de asta-dí funtan'a cea mai segura pentru limb'a fratiloru din Pindu, mai segura decâtu gramatic'a m.-rom. compusa de regretatulu academicu J. C. Maximu, ¹⁾ in care dialectulu meso-romanu pare a fi acomodatulu dupa celu daco-romanu si coresu dupa principie literarie.

122. „Et nunc ad virum venio fortissimum.“ Nemoritoriulu Petru Maioru inchiaia seri'a ortografistiloru

¹⁾ J. C. Maxim Rapeda idea de gramateca macedonorumenesca. Bucuresci 1862, 8-vu.

noștri din această epocă nu numai cu demnitate, ci și cu un succesu rar, precum poate nice elu nu-lu speră.

Ortografi'a lui cu litere lat. fû deun'a acceptata decâtă cea mai mare parte a carturarilor rom. din cõce de Carpați, și domul aice, în antâi'a sa domnire aprõpe o diumetate de secln; ba în acestu restempu influinți'a nu puçinu și misicamentele ortografice transcarpatine. Era dupa ce prin anii 50—60 ai seclului se pareá, cã cestiunatei ortografiei i-a cadiutu pentru totdeun'a stéua; supremulu nostru Areopagu scientificu și literariu, Academi'a rom., aflã de bine în 1882 a o inviã din morti și a o redicã érași la valõre, prin acceptarea proiectulu de ortografi'a rom. cu litere lat. prezentatu de d. T. L. Maioreșcu și consoçi.

Suntemu déra la începutulu domniei a dóu'a a ortografiei maioriane. Dã; pentru cã ortografi'a actuala a Academiei nu e absolutu alta ce, decâtă o repasire cu 60—70 de ani indereptu, decâtă puru și simplu ortografi'a stabilita pre ia 1810—20 de P. Maioru, cu singur'a omitere a vre dóue trei peculiarități seu mai bine curiosități maioriane, precumu e buna óra de a se scrie alocturea *é* = *i*, *n̄* ispanicu = *gn* it. seu *ny* ung.; apoi ortografi'a Academiei pre vocalile cu sunetu obscuru pune semnulu scurtării în loculu semilunelõru seu apostrofilõru maioriani.

Nu se põte deci negã, cã în privinți'a reusitei și succesului lucrãrilor sale literarie atâtă limbistico-ortografice câtă și istorice P. Maioru a fostu mai favoritu de sorte decâtă genialii sei coetani Sam. Clainu și Georgiu Sincui cu alb loro, decumva și în republic'a literaria pote fi vorba de favori și destinuri de ale sortei și ursitei. Altmutré P. Maioru, a carui sistema ortografica în fundamentu deasemenea e strictu etimologica, desí este celu d'antâiu, carele introduce în scrierea rom. cu litere strabune asiã-numitele cõrnitie și coditie, astadi devenite atâtă de predilecte; și respica totusi convicțiunea, cã cestiunatele semne se introducú și surftu de lipsa numai „pro hic et nunc,” și cã cu

tempu se voru poté din ortografi'a romana eliminá si delaturá. ¹⁾

Nu se póte mai incolo negá nice aceea, cá P. Maiorú precumu deoparte prin cunoscutele sale opuri de istori'a rom. natiunale si basericésca a aprinsu multa, fórté multa si binefacutória lumina pintre si pentru Români, intogmai a asudatu din-u si pre terenulu limbisticej rom. cá unulu din cei mai zelosi si credintiosi si totodata, dupa acele tempuri, mai competenti operari. Documentu alu acestei suntu: *Lesiconulu de Buda* din 1825, la a carui elaborare avu, precumu se scie, partea leului; apói *Ortografi'a romana*, tiparita si separatú ²⁾ si in fruntea memoratului lesiconu impreuna cu *Dialogulu intre unchiu si nepotu despre inceputulu limbei române*; in fine *Gramatic'a limbei române*, carea inse nu vediu lumina, decâtú fragmentariu prin „Archivulu pentru istoria si filologia“ alu dlui Cipariu etc.

In speciale ce atinge tractatulu seu ortograficu, credemu a poté afirmá fóra téma de a fi contradisi, cá este primulú tractatu mai vastu si mai seriosu de sóiulu acest'a, in carele eruditulu auctoriu se nevoiesce a aprofundá si demústrá legile fonologiej limbei romanesci, manecandu spre acestu scopu de la originele vechie italice ale romanesci si preste totu punendu-se pre terenulu desvoltárei istorice a gráiiulu nostru. Asiá in tractatulu despre ortografia, cá si in Dialogu, cari órecumu se completedia unulu pre altulu.

123. Se dámu inse la acestu locu o scúrta schitia a desu memoratului tractatu, cá se-i cunóscemu mácaru in punctele esentiali sistem'a ortografica.

¹⁾ „Caeterò ex supradictis consequitur, signum vocali sonum strictissimum induenti superpositum cum tempore ex orthographia Romana sive Latino-Valachica eliminari posse, prouti et alia signa non nullis consonantibus pro híc et nunc subnexa.“

²⁾ Orthographia Romana sive Latino-Valachica, una cum clavi, qua penetrallia originationis vocum reserantur; Budae 1825, 8-o.

Tractatul se imparte in siese capete, din cari in celu I. tractandu de litere in generalitate, la §. 3 scóte din alfabetulu rom. literele *k*, *x*, *y* si lasa in elu pre *h*, *q*, *z*, remanendu estmodu alfabetulu nostru numai de 20 de litere latine, séu de 22 cu *j* si *v*. Pronunciarea acestor'a e cá la Latini, decátu cá *j* cá consuna se rostesse dupa modulu galo-francu; *h* nu se folosesce decátu dupa *c*, *g* (pr. chiotu, ghemu); *z* Români nu au, de acea s'ar' poté sî scóte, cá sî *q*, remanu inse pentru aretarea inceputului unoru cuvente romanesci séu a fórté marei legature, ce esiste intre limb'a rom. sî intre cea latina sî italiana,¹⁾ din cari tóte in §. 4 face acea deductiune, cá in alfabetulu nostru amu trebú se numerámu proprie numai 18 litere.

Mai incolo in §. 5 alu aceluasi capu documenta, cá in limb'a rom. nice o consuna nu se duplica, cumu nu se duplicá inainte de Enniu neci in limb'a lat., care proprietate dá unu nou argumentu pentru vechimea limbei nóstre. Urmatoriulu §. prescrie, cá sunetulu oscuru se se insemne cu apostrofulu pusu pre cele cinci vocali, dupa cumu adeca acelu sunetu se deriva din vocalea cést'a séu ce'a; éra candu vocalea are sunetulu asiánumitu nasale, se se semnedie cu accentulu cercufflesu. Déra in §§. 7—9 se adopera a demustrá cu documente istorice, cá acestu sunetu in anticitate nu-lu aveámu in limba-ne, ci elu fú introdusu prin tipografi slavorusi sî cárti tiparite in Rusi'a; dreptce sunetulu din vorba autoriulu lu-va considerá in ortografi'a sa cá stersu, sî nu va insemná nice una vocale cu cercufflesulu.²⁾ Apoi in §§. 10—13 se incérca a aretá originea vechia italica a vocalei obscure à, a carui semnare cu apostrofu se va poté cu tempu eliminá din limba, precumu se voru poté sî alalte semne, adeca coditiile, puse provisoriu sub câteva consunetórie derivate. Pre urma

¹⁾ „Ad manifestandam originationem vocum aut proximam conjunctionem Valachicae linguae cum Latina et Itala.“

²⁾ Asiá face sî d. T. L. Maiorescu in ortografi'a sa, nu intr'a Academiei.

in §§. 14—15 deslucisce, cu esemplulu dialecteloru grece, cumu s'au potutu pré lesne sî pré firesce abate si limbele neo-latine unele de altele, enumerandu totodata modurile de stramutarea sî prefacerea cuventeloru romanesci.

In capu II., intitulatu despre litere in speciale, cu una eruditiune de totu vasta sî cu o cunoscintia din cele mai profunde a naturei limbei nóstre desvólta facile schimbârilor fonetice ale suneteloru limbei rom., luandu litera după litera. De insemnatu e aice, că stabileste sunetulu lui *ç* cá in frances'a; a lui *c*, *g* inainte de *e*, *i* cá in italian'a; a lui *đ*, *ș*, *ț*, cari suna cá *z* lat., sî respective cá *s* ung. sî *z* germ.; *é*, *ó* se pronuncia cá la lat. *ea*, *oa*; *é* (e cu punctu) cá *i*; *n̄* cá in ispan'a séu cá ital. *gn*; in fine *que*, *qui* cá *ce*, *ci*.

Adaugemu aice sî ace'a, că pre *u* finale lu-dechiara de otiosu sî in Dialogu nici că-lu usita, desf recunósce că la M-romani se pronuncia sî adi intregu. Lasa inse in voi'a scrietoriului se-lu scria au se nu-lu scria; dér' scriendu-lu, se-lu semnedie cu semnulu scurtarei.

Capu III. tracta pe scurtu despre diftongii romani, alu IV. despre accentele acutu sî greu, dintre cari cel'a e a se pune după autoriu pre silab'a prima, din mediulocu sî ultim'a terminata in cosunatória, candu atari silabe suntu de a se intoná; cest'a numai pre silab'a ultima terminata in vocale sî intonata. Totu in acestu capu se aduce inainte sî dferesea, cu carea este de a se aretá rostirea despartita a cutaroru vocali, cari scrise langa olalta aru paré a formá diftongu, cumu sî a lui *u* intre dóue vocali. Pe urma capu V. pertracta usulu apostrofului, éra capu VI. despartirea corecta a silabeloru.

Éca dér' ortograff'a onoratei nóstre Academie romane, nascuta „filius ante patrem,” fipsata inainte de acést'a cu 60—70 de ani! Éca cuintesenti'a conclusiuniloru din pré eruditulu tractatu ortograficu alu nemoriului P. Maioru, care tractatu se citesce sî adi cu

folosu, și care cu datele și îndrumările sale pretioase filologico-istorice relative la limb'a noastră au sîrbitu, trebuie se o marturimu, mai multu au mai pucinu că caleusu intru cercetările ulterioare filologiloru și limbistiloru nostri paua în dîu'a de adi!...

Totu asiá de neclintite și neclatinate stau, ba prin progresele filologiei și limbisticii comparative se stabilescu totu mai multu principiile enunciate de P. Maiorulu nostru în Dialogu relative la originea limbii romanesce. În acestu dialogu nemeritoriulu autoriu pornesce și procede de la adeverulu istoricu marturitu de Cicerone, Quintilianu s. a., precumu că „alt'a erá a vorbí latinesce și alt'a gramaticesce,“¹⁾ și afirmá cu totu dereptulu esistenti'a idiomei latine poporali prelanga limb'a latina literaria séu clasica. Ast'a e în presinte generaleminte recunoscutu în lumea filologica și preste totu científica; nu erá inse totu asiá pre tempulu, candu vietuiniá aduncu petrundiatoriulu nostru autoriu. Concluziunea lui fórté logica și drépta este apoi, că din cestiunat'a idioma lat. poporana, vulgaria, rustica se trage de adereptulu și se desvoltá în modu naturale limb'a noastră româna nestramutata dúpa forme culturali și deci asiá dîcundu arteficiali, dúpa de cari si stramutara Italianii pre a loru,²⁾ ci lasata și remasa în form'a sa primitiva.

124. In restempulu din titlu scrierea limbii romanesce cu litere strabune castiga pe dî ce merge totu mai multu terenu, atátu la Romanii de dincóce, cátu și

1) *Quintilian*. Institut. orator. l. I. c. 6: „Aliud enim est Latine, aliud gramatice loqui;“ cfr. l. I. c. 12. etc.; *Cicero* de orat. l. 5.

2) *Laurent*. *Topellinus* Origines Transsilvanor. c. 9.: „Existimo, antequam Dantes, Boccacius et Petrarcha ex barbarismis Longobardorum Gallorumve et familiaris Latini sermonis reliquiis novam hanc Italarum, elegantem et paene divinam composuissent Valachicam Italicae linguae per omnia similem fuisse.... *Covacius* quoque in Dial. de administr. regni Transsylv. observavit, vernaculum istorum Valachorum sermonem plus fere in se habere Romani et Latini sermonis, quam praesens Italarum lingua.

la cei dincolo de Carpati. Nu-i mirare. Suflá potínte spiretulu tempului celui mai nou. Prin evenimentele din Moldo-romani'a template la a. 1821 sí cei urmatori romanimea mai in generalitate fú redesceptata din letargi'a seclaria, redesceptata la conscientia-de-sene natiunale la aducerea-aminte de ce a fostu ea odata si ce póte sí trebue se fia dins'a éراس. Se apropiá cu pasi repedi, ba incepeá epoc'a primei infloriri a literaturii romane proprie, alesu in ramulu ei poeticu, care epoca cade sí e de a se pune, dupa noi, chiaru in acestu restimpu.

Estmodu sementi'a semenata de predecesori, sí declinitu de marii antesemnani din epoc'a premersa, incepe a aduce frupte. Éra cócerea acestor'a este multu ajutata prin capitalulu de scientia acumu inmultítu in sinulu natiunei rom., prin diuaristic'a rom. politica si scientifica literaria nascunda, prin varie alte asiediamente culturali, alesu inse prin scólele de totu soiulu, mai multu au mai puçinu numeróse sí corespundietórie, ce se infintiódia in tempulu din vorba prin tóte provinciele locuite de Romani. Barbatii corifei ai scientiei sí instructiunei rom. erá conviasi, cá studiulu limbei natiunali si a gramaticei ei este neaperatu, este temeiu lu invetiamentulu seriosu sí alu educatiunei sanetóse, ce e de a se dá generatiuniloru fragede ale unui poporu, si cá drept'acea rezultatele cercetariloru facute pre terenulu limbei rom. de cei chiamati si alesi trebuescu impartasíte in modulu seu sí in mesura cuvenita sí filorú Muselorú rom. „Aceste gramatice — díce bunaóra nemoritoriulu I. Eliade ¹⁾ — n'au fostu destulu numai se fia facute, erá de trebuintia sí de nevoia, cá se se puna sí in lucrare, dandu-se in manile copiiloru prin scóle, si invetiatorii cu ei dimpreuna dupa aceste gramatice se faca analisulu limbei (constructiunei) atátu gramaticesce cátu sí logicesce.“

Nu diace in scopulu nostru a ne ocupá la acestu locu de diecile de gramatice rom. scrise in acestu periodu

¹⁾ I. *Eliade* Gramat. rom., Bucuresci 1828, pefat.

in usulu scóleloru natiunali de unu Const. Diaconoviciu Log'a, I. Eliade, Greg. Plesioianu, Georg. Seulescu, Georg. Golescu, Ioane Popu (care vediù vre 14 editiuni) sî altii ¹⁾; séu in usulu Germaniloru de unu Andr. Clemens, S. Petri, Andr. Iszer ²⁾ au in usulu Francesiloru de I. A. Vaillant ³⁾ scl. Nu ne vomu ocupá mai pe largu nice de variele tractate gramaticali sî limbistice asupr'a graiului românu, publicate de unu I. C. Schuller, Ioane Maiorescu, Thalson, Bas. Kopitar, Bruce-Whyte, ⁴⁾ sî inca de o céta intréga de scrietori romani sî neromani. Ne vomu marginí la misicamentele in privinti'a ortografiei rom. cu litere latine sî la cele mai insemnate lucubratii respective, trecundu fugitivu preste unele mai puçinu memorabili, pr. preste ortografia episcopului I.

¹⁾ *Const. Diaconoviciu Log'a* prof. la scólele rom. preparand. din Aradu, Gramat. romanésca, Bud'a 1823; *Greg. Plesioianu* (prof. la Craiov'a) Inceputu de gram. rom., Sabiiu 1828 sî 1833; *Georg. Seulescu* (prof. la gimn. din Iasi) Gram. romanésca, Iasi 2 tomi; *Observatiuni asupr'a limbei rom.*, Iasi 1834; *Georg. Golescu* (boieriu) Bagári de séma asupr'a canóneloru gramaticei rom., Bucuresci 1840—43, 4-u; lucrá sî unu Dictionariu rom. etimologicu; *Ioane Popu* (prof. gimn. in Bucuresci) Manualu de gramat. rom. pentru inceputori, Bucur. I. ed. 186, XIV 1858.

²⁾ *Andr. Clemens* (preutu protestante in Bodu) Walachische Sprachlehre, Ofen 1823; Vocabulariu rom.-germ. sî germ.-rom. cu cirilice sî litere lat., Sabiiu 1836; *S. Petri* Kurzgefasste walach. Sprachlehre für Deutsche, Kronstadt 1845 (e traducerea gramaticei lui I. A. Vaillant); *Andr. Iszer* (directoru la fabric'a de pánura a lui Baleanu in Roman'a) Walach. Sprachl. für Deutsche; scrise sî unu dictionariu alu limbei rom. sî germ. editatu la Brasiau 1850.

³⁾ *I. A. Vaillant* Grammaire valaque pour les français, Bucuresci 1839; totu in acestu anu unu Vocabulariu portativu rom.-franc. sî fr.-rom.

⁴⁾ *I. C. Schuller* Argumentorum pro latinitate lingvae Valach. s. Rumunice epicrisis, Cibinii 1831. Entwicklung der wichtigsten Grundsätze für die Erforschung der rumun. od. walach. Sprache. (in Archiv des Vereins für siebenb. Landescunde, t. I. f. I. pagr 67—108); Zur Frage über den Ursprung der Rumänen u. ihre Sprache, Hermannst. 1855, etc. *I. Maiorescu* „Anti-Schuller.“ „Anti-Schiau“ sî altele mai in diosu; „Thalson in Blätter für Geist“ despre Români sî limb'a loru cá cea mai romana din tóte (cfr

Bobu din dictionariulu seu, preste a protopopului Nicolau Manu, D. Bocriu,¹⁾ și alte asemeni.

125. Cunoșcemu din cele precedente ortografi'a rom. cu litere lat. stabilita de P. Maioru. Primulu carele a înfașosiatu acea ortografia lumei literarie straine, scriendu latinesce gramatica mai vasta a limbei noastre, a fostu junele teologu din seminariulu Sant'a-Barbar'a de la Vien'a, Ioane Alexi,

Motivulu principale, carele îndemnă pre autoriu se scria acestu opu, a fostu de totu marea lipsă de gramatică rom. in limb'a lat. și cu literele comuni tuturor natiunilor culte. Deci dupa ce P. Maioru apucase a publică ortografi'a sa latino-romanésca, și după ce dictiunariulu limbéi rom., v-s-d. Lesiconulu asiá-numitu de Bud'a, in fine asemena se scosese de sub tipariu: alu treile mediulocu de a invetiá limb'a rom. voiesce se-lu subministre autoriulu prein gramatic'a sa.²⁾ Și intr'adeveru gramatic'a alexiana și ajunsé a fi dóra cea mai cunoscuta dintre tóte eruditiloru Europei occidentali și preste totu publicului cultu strainu. Vedi-bine la acést'a contribui nu puțin impregiurarea, cà evenimentele politice de la Dúnarea-de-diosu și diu peninsul'a tracica chiaru pre atunci atrasese și atrageá din ce in ce mai multu atentiunea natiuniloru civilisate asupr'a gintiloru locuitórie in numitele tienuturi; de unde multi invetiati europeni doriá, ba erá adeseóri chiaru necesitati a ne cunoșce limb'a, istori'a, datinele și alalte cercustári. Estmodu gramatic'a lui Alexi le veuf chiaru la tempu.

Altmintrea Alexi, precumu marturesce insusi, regulele gramaticali le propune mare parte dupa Const.

„Fóia“ p. minte scl. 184 nr.) *Bas. Kopitar* in diatribele cu P. Maioru, apoi prin „*Wiener Jahrbücher für Literatur*“ an. 1820—40. *Bruce-Whyte* *Histoire des langues romanes*, Paris 1841, 3 t. 8-vu.

1) *I. Bobu* *Dictiunariu romanescu, lat. și ungr.*, Clusiu 1822, 2 t. 8-vu; *N. Manu* *Orthoëpia*, Sabiiu 1826 8-vu; *D. Bocriu* *Planu*, Sabiiu 1841, 8-vu; tóte aceste ortografie suntu etimologice mai multu au mai puțin nimerite.

2) *Ioanu Alexi* *Gramatica Daco-romana sive Valachica*, Vindobonae 1826. 8-vu; in pefat.

D. Log'a, éra in ortografia urmédia pre P. Maioru, cu una exceptiune nu neînsemnata, anume ace'a, cã Alexi pune pretotindene pre *u* finale.

126. Dintre cei mai alesi literatori rom. din acésta epoca, cari mergu in frunte precumu in alti rami ai literaturii nóstre scientifice, asiã sî in cel'a alu cultivării limbei sî alu stabilirei ortografiei cu litere, Eliade este fóra indoiéla unu corifeu între corifei. Cétindu-i scrierile, te uimesci de agerimea mintiei, de profundínea judecatei sî de multilateralitatea, ba pote-reamu dice universalitatea, cunoscientieloru lui. Genialitatea lui nu mai puçinu se aréta in principiile, cari le statoresce sî enuncia atátu cu privire la directiunea, ce trebuia se iee cultur'a limbei romanesci, cátu sî cu privire la modulu scrierei dinsei cu litere strabune. Se vedemu câteva din acele principie cá de exemplu:

Eliade procede din nenegabilem premisa, ce o releva sî inonédia de repetíte ori, cã romanesc'a se trage din latin'a poporana, rústica, pre carea strabunii nostri legiunari sî colonisti románi o adusera cu sene in regiunile Daciei vechie sî care la inceputu erá mai cutara de strainismi, va-se-díca „cu cátu Românulu erá mai pruncu, cu atátu limb'a lui erá mai romána.“¹⁾ Acést'a inse dein contactu cu diferitele popóra cumu sî prin cele-alalte legi de metamorfosea limbelor s'au schimhatu din seclu in seclu, intr'o parte séu alt'a mai multu au mai puçiau, capetandu in privinti'a formelor gramaticali sî siatactice unu schematizmu alu seu propriu sî diferitu de alu latinei cumu sî de alu neolatinelor sorori; éra in priviati'a tesaurulu lesicale latinu pastrandu diatre vorbele fisice sî morali, adeca dintre concrete sî abstracte, mai vertosu cuventele cele, usuali séu de prim'a trebuintia, sî din contra pierdindu din ambe clasile memorate pre cele mai multu tehnice.²⁾

¹⁾ I. *Eliade* „Curierulu de ambe sexe,“ edit. II., periodulu III. 1841—1842. pag. 35.

²⁾ I. *Eliade* „Curierulu de a. s.“ p. III. pag. 33.

Candu strabunii nostrii venira din Itali'a, un'a limba vorbiá pe atunce totu poporul Italiai incátu pentru ce'a ce se atinge de scheletulu limbei, sî mechanismulu acestei-a lu-adusera cu sene legiunarii sî colonii románi in Daci'a. Deosebirea limbei nóstre de cea italiana literaria de astadi nu provine de aiure sî nu este alt'a, decâtu cá a nóstra a remasu in starea cea d'antáiu, pre cátu a potutu se o tiena in acea stare unu poporu persecutatu de sórte sî intemplári; éra cea italiana, isbita pana la unu tempu de multele nevaliri ale barbariloru, a inceputu de atâte vécuri iacóce a se cultivá prin autorii sî poetii sei. Acesti scrietori unulu i-a datu provincialismii sei, altulu latinismi pastrati in dialectulu seu, sî toti impreuna s'au silitu a face ace'a ce este in díu'a de asta-di: limb'a poestei, limb'a musicei, limb'a Tassiloru, Metastasiiloru scl.¹⁾ Dar' cu tóte cá italian'a sî alalte sorori cultivate intrecu romanesc'a nóstra in vestimente, nu o intrecu inse sî in corpu. Singura limb'a romána pastrédia sî tari'a, sî simpletatea sî egalitatea sî libertatea sî energi'a limbei latine.²⁾

Ce e de facutu dara in scopulu, cá cultivárii limbei romanesci se i se dé o directiune sanetósa, naturale sî ratiunale, sî cá ea estmodu se se redice la gradulu sî nivelulu culturei limbei italiane sî a celoru-alalte sorori occidentali? Respundiendu genialele Eliade ne dechiara inainte de tóte, cá cugetulu seu este despre limb'a generale sî unitaria a toťororu Romániloru, cari au multi provincialismi, peculiaritati sî pronunçiári provinciali deosebite, dar' numai trei dialecte: celu din Daci'a antica, celu din tienuturile Macedoniei sî celu din Istri'a, la care ultim, dupa noi, gresítu adauge limb'a Neolatineloru din Granbúndeu in Elveti'a sî a celoru din unele párti australi ale Franciei.³⁾ Afacerea

¹⁾ *Acelasi* Paralelismu intre limb'a rom. sî it. („Curier. de a. s.“ p. III pag. 2.)

²⁾ *Acelasi* acolosi pag. 3.

³⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s.“ p. II. a. 1839 - 1840 pag. 37.

literatiloru nostri este dupa parerea sa, că dupa ce materialulu limbei române se afla in tóte noródele române diu ori-ce provincia séu locu, sí deórace tient'a de urmaritu e, cá se se faca una limba generale romanésca: de acolo, din limb'a acelu poporatiuni sí provincie române trebue se alegemu totu ce este bunu sí se la pedàm ce este reu. Spre acést'a ar trebui se se puna la cale a se tramete vre doi trei teneri cu mediulóce séu barbati a caletori intr'adinsu in tóte pàrtile Romaniei, in tóte pàrtile Italiei sí ori-unde a facutu Rom'a vechia colonie, spre a cercetá cu bagare ve séma dialectele deosebitelu poporatiuni italo-române, cari tramesi mari sí insemnate avutie aru aduce pentru dictiunariulu románu, sí totodata limb'a nostra ar face mari sí notabili pasi.¹⁾

Se cautàm mai incolo ce e bunu sí prin scrierile sí tiparíturile vechie romanesce, pentru cá in modulu acést'a se redàm limbei rom. propriele sale averi, se o cultivàm prin ale sale, inavutíndu-o prin copiosulu midilocu alu derivárii sí compunerei cu sufise sí prefise, curatíndu-o de tóte pàrtile eterogene sí parasitice, sí asiá procedíndu de la ce'a ce au facutu antenatii nostri; căci cultivatoriulu limbei nu e unu innovatoriu, ci unu conservatoriu, ce continua calea strabuniloru.²⁾ A fostu blastemu, cá noi nici odata n'am avutu de norma limb'a latina, ci pana la unu tempu pre cea slava, apoi pre cea gréca, sí acumu pre frances'a; éra ce'a ce trebuiá se facemu noi acumu siepte sute sí o miie de ani, au facutu-o fratii nostrii Italiani: ei au avutu de norma pre latina sí au cultivatu limb'a poporulu románu, cumu amu díce sí pre a nóstra romanésca.³⁾

Scurtu: Eliade alu nostru cu privire la principiile sí căile cultivárii limbei rom. clasificandu pre scrietorii rom. contemporani in regalisti séu ruginiti, in midiu-locii (justemilieu) sí in radicali, tiene, cá ruginismulu

¹⁾ *Acelasi* acoloși pag. 251.

²⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s.“ p. I. 1836—1838 pag. 355.

³⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s.“ p. III. a. 1840—42, pag. 37.

scrie si este pre sém'a trecutului, midiolocismulu pentru presinte, care se scie că nu este decâtu o clipa; deci tient'a scrietoriloru nostri trebue se fia catra radicalismu catra cultur'a și curatîrea limbei. Nu stă inse pe partea radicaliloru provinciali, cari pretindu se remana limb'a cu toti provincialismii sei, și vorbele, ce se voru luá din latin'a, se se provincialisedie: nici se pune pe partea ultraradicaliloru, cari nu suferu nemica provincialu; ci pre partea radicaliloru moderati, a caroru norma este audiulu și gustulu celoru mai multi, cari vorbele cele provincialisate, câte se potu, le facu mai clasice; éra vorbele nóue, ce le primescu din latin'a le lasa neprovincialisate și le dau numai tipulu romanescu.¹⁾ Adeca, cumu se respica de repetîte ori și intru cultivarea limbei regul'a se ne fia: nici prea prea, nici fórte fórte.

127. In respectu ortograficu, cá cosecintia firésca a principiiloru sale mai însu indegetate, Eliade se adópera a demonstrá, cá limb'a romanésca in firea ei nu se póte scrie cu alte litere cá se sémene a limba cultivata, a limba omenésca, decâtu cu litere stramosiesci, pana candu vá avé tipii și vocabulariulu, ce are celu puçinu in díu'a de adi.²⁾ Căci scrierea este artea de a ne intielege priu semne primite cu ómenii, ce nu suntu de façia și cari cunoscú semnele acele; éra ortografi'a este artea de a scrie dreptu, dupa órecari regule primite de dreptulu cuventu și dupa insusfrile unei limbe, încátu cei, cari nu suntu de façia, se intieléga insusi ace'a ce cugetamu și intielegemu noi, candu scriemu. Adeca scrierea și ortografi'a trebue se faca acelasi efectu, ce facu și icónele unui zugrafu, cari atunci suntu bune, candu sémene cu originalulu séu cu natur'a; fiindu că nu place nimenui calulu zugrafului, ce sémene cu catáruulu, nice leulu ce sémene cu cănele, nice omulu ce sémene cu orangutangulu, și din contra.³⁾

¹⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s.“ p. IV. 1842—44 pag. 313 s. u.

²⁾ *Acelasi* „Caurier. de a. s.“ p. I. pag. 312.

³⁾ *Acolosi* pag. 313.

Semnele scripturali cirilice suntu pentru poporațiunile slave, prea bune și prea filosofice, ba încă cu figur'a lor cea frumoasă suntu de o filosofia prea cinica, cautandu că Diogene plinu de noroiu la frumusetiele și desiertatiunea lumei. Noi inse amu avutu literele noastre aflate de mosi stramosii nostri pe trebuinti'a limbei lor, și deca limb'a noastră este și ea ceva, multu puțin, ce'a ce este, totu prin aceste litere se pôte cunósce ce'a ce este. Și deca e absurdu a dá unei fetióre crescute in midioloculu naturei hainele mume-sei subtîri că tîrulu și crescute in cetate, haine, cari nu se protivescu cu dins'a: este și mai absurdu, unei fetióre frumoése, crescute totu in sinulu naturei, a-i dá haine de hotentoti, desmatiate, largi, pângarite, prin care biét'a copila se nu se mai cunósca ce este. Tóte deci la loculu lor și in armonia naturale! Altmintre ce amestecu și ce batjocura s'ar casiună, candu aru luá Grecii pre cele ciriliane că se-si scria limb'a lor cea stricata, Romanii pre cele grecesci și Slavii pre cele romanesci?!

Candu vomu ajunge inse a scrie cu literele stramosilor nostri, atunci se scriemu o gramatica a Românu-lui de pretotindeni séu a tuturoru Româniloru, din care și dupa care se póta cineva invetiá și macedo-romanesce și daco-romanesce; dupa care gramatica scriendu p. e., conforme modelului latinei, *sorbu*, *omu*, *projectu*, *subjectu*, *nasce*, Romanulu dacianu amesuratu dialectului seu va ceti și rosti *sorb'*, *om'*, Macedoromanulu *sorbu*, *omu* s. a. m. d. ¹⁾ La compunerea acestei gramatice barbatii nostri competenti trebue se faca o alegere atâtu in respectulu materialului lesicale, gramaticale și sintacticu, câtu și in respectulu pronunției din diferitele dialecte rom.; căci e absurdu ce'a ce dăcu unii: „Scrieti copii cumu pronunțati, și nu mai invetiati nemica, cumu mai pronunția și cei-alalti Români! Ce trebue se ve mai ganditi, că ce insemnédia fiacare vorba, de unde

¹⁾ Acelasi „Curier. de a. s.“ p. I. pag. 341 p. II, pag. 34-62 scl.

vine sî cumu alti frati ai vostri o pronuncia? Ce atîta gramatica? Ast'a e o perdere de tempu!" ¹⁾

Deci intru scrierea limbei nîstre cu caractrele lat. adeveratu cî trebuie se luamu dreptu regula cîtu se va poté mai multu inlesnirea, inse se nu uitîamu poterea vorbei „cîtu se va poté," sî se nu ne tienemu de „cîtu nu se va poté," pentru cî atunci nu se pôte. La ori-ce lucru este buna mesur'a: nici prea prea, nici fôrte fôrte; sî in materi'a acést'a éراسi asemenea trebuie se ne portîamu. Potemu se avemu esemplu pre Italiani, cî si-au simplificatu, cîtu s'a potutu, ortografi'a; dara cu tôte aceste vedemu, cî au litere indoite; au dîue soiuri de z: unulu cu s sî altulu cu z; au pre *gn*, *gl*, pre cari le pronuncia cumu nu suntu scrisa; sî alte asemeni. Nu potea ei se-si simplifice sî mai multu ortografi'a? Potea pré lesne, cumu potu sî Italianii cei negramatisati. Dar' ace'a nu ar fi fostu filosofia; ar fi fostu o dovéda, cî nu si-au cunoscutu limb'a, nice adeverulu sî fiinti'a ei; sî filosofi'a stî in a cunósce adeverulu sî fiinti'a unui lucru. ²⁾

Eca in resumatu sî in cele mai esentiali ideiele sî principiele marelui nostru literatoriu privitîrie la modulu cultivîrii limbei nîstre sî alu scrierei ei cu literele stramosiesci. Ideie sî principie acestea, demne de geniulu lui, in cari acusi mai explicitu acusi mai implicitu suntu depuse sî aretate regulele gramaticiei sî ortografiei graiului romînu, sî pre cari in decursu de ani le manifestî repecta prin „Curierulu de ambe sexe" sî alalte fîie periodice sî scrieri ale sale din ocasiunea numeróseleru discusiuni sî diatribe, cî sustienu cu redactoriulu „Fîie pentru minte scl." din Brasiovu, cu P., carele in scrierea rom. cu litere lat. voiî se se pastredie caractrele ale celoru dîue cirilice scoli rom. oscure, cu capitanulu G. Rucareanu, Dr. B., N. M.

¹⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s." period. II. pag. 250.

²⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s." per. I. pag. 338.

Semnele scripturali cirilice suntu pentru poporațiunile slave, prea bune și prea filosofice, ba încă cu figur'a lor cea frumoasă suntu de o filosofia prea cinica, cautandu că Diogene plinu de noroiu la frumusetiele și desiertatiunea lumei. Noi inse amu avutu literele noastre aflate de mosi stramosii nostri pe trebuinti'a limbei lor, și deca limb'a noastră este și ea ceva, multu pușinu, ce'a ce este, totu prin aceste litere se pôte cunósce ce'a ce este. Și deca e absurdu a dá unei fetióre crescute in midioloculu naturei hainele mume-sei subțiri cá țfrulu și crescute in cetate, haine, cari nu se protivescu cu dins'a: este și mai absurdu, unei fetióre frumoșe, crescute totu in sinulu naturei, a-i dá haine de hotentoti, desmatiate, largi, pângarite, prin care biét'a copila se nu se mai cunósca ce este. Tóte deci la loculu lor și in armonia naturale! Altmintre ce amestecu și ce batjocura s'ar casiună, candu aru luá Grecii pre cele ciriliane cá se-si scria limb'a lor cea stricata, Romanii pre cele grecesci și Slavii pre cele romanesci?!

Candu vomu ajunge inse a scrie cu literele stramosilor nostri, atunci se scriemu o gramatica a Românu-lui de pretotindeni séu a tuturoru Româniloru, din care și dupa care se póta cineva invetiá și macedo-romanesce și daco-romanesce; dupa care gramatica scriendu p. e., conforme modelului latinei, *sorbu*, *omu*, *projectu*, *subjectu*, *nasce*, Romanulu dacianu amesuratu dialectului seu va ceti și rostí *sorb'*, *om'*, Macedoromanulu *sorbu*, *omu* s. a. m. d. ¹⁾ La compunerea acestei gramatice barbatii nostri competenti trebue se faca o alegere atâtu in respectulu materialului lesicale, gramaticale și sintacticu, câtu și in respectulu pronunției din diferitele dialecte rom.; căci e absurdu ce'a ce dăcu unii: „Scrieti copii cumu pronunțati, și nu mai invetiati nemica, cumu mai pronunția și cei-alalti Români! Ce trebue se ve mai ganditi, că ce insemnédia fiacare vorba, de unde

¹⁾ Acelasi „Curier. de a. s.“ p. I. pag. 341 p. II, pag. 34. 62 scl.

vine sî cumu alti frati ai vostri o pronuncia? Ce atîta gramatica? Ast'a e o perdere de tempu!" ¹⁾

Deci intru scrierea limbei nîstre cu caractrele lat. adeveratu cî trebuie se luamu dreptu regula cîtu se va poté mai multu inlesnirea, inse se nu uitîamu poterea vorbei „cîtu se va poté," sî se nu ne tienemu de „cîtu nu se va poté," pentru cî atunci nu se pôte. La ori-ce lucru este buna mesur'a: nici prea prea, nici fôrte fôrte; sî in materi'a acést'a éراسi asemenea trebuie se ne portîamu. Potemu se avemu esemplu pre Italiani, cî si-au simplificatu, cîtu s'a potutu, ortografi'a; dara cu tôte aceste vedemu, cî au litere indoite; au dîue soiuri de z: unulu cu s sî altulu cu z; au pre *gn*, *gl*, pre cari le pronuncia cumu nu suntu scrisa; sî alte asemeni. Nu poteá ei se-si simplifice sî mai multu ortografi'a? Poteá pré lesne, cumu potu sî Italianii cei negramatisati. Dar' ace'a nu ar fi fostu filosofia; ar fi fostu o dovéda, cî nu si-au cunoscutu limb'a, nice adeverulu sî fiinti'a ei; sî filosofi'a stî in a cunósce adeverulu sî fiinti'a unui lucru. ²⁾

Eca in resumatu si in cele mai esentiali ideiele sî principiele marelui nostru literatoriu privitîrie la modulu cultivîrii limbei nîstre sî alu scrierei ei cu literele stramosiesci. Ideie sî principie acestea, demne de geniulu lui, in cari acusi mai explicitu acusi mai implicitu suntu depuse sî aretate regulele gramaticiei sî ortografiei graiului romînu, sî pre cari in decursu de ani le manifestî repecta prin „Curierulu de ambe sexe" sî alalte fîie periodice sî scrieri ale sale din ocasiunea numeróselu discu:sioni sî diatribe, ce sustienu cu redactoriulu „Fîie pentru minte scl." din Brasiovu, cu P., carele in scrierea rom. cu litere lat. voiá se se pastredie caractrele ale celoru dîue cirilice scoli rom. oscure, cu capitanulu G. Rucareanu, Dr. B., N. M.

¹⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s." period. II. pag. 250.

²⁾ *Acelasi* „Curier. de a. s." per. I. pag. 338.

Eugen. Urdiceanu, Const. Mauruli și alti corespondenti de ai numitelor foie literarie.¹⁾

Dealmintrea ortografi'a lui I. Eliade, cumu ni se presenta dins'a in „Curierulu de ambe sexe“ periodulu V., tiparitu intregu cu litere lat., nu e alt'a, decâtu cea a lui P. Maioru, „cu carele și cu Clainu și Sîncai Eliade mai prefera a se retaci, decâtu a se aretá nerecunoscutoriu acestoru barbati și a gresi inaintea umbrei loru atâtu de veritate de Romanii, ce au invetiatu a onorá talentele și servitiile unoru asemeni barbati²⁾“ Abiá in dóue puncte se abate de la ortografi'a maioriana: antáiu, oscurarea vocaliloru in à insemnandu-o, nu cu apostrofulu lui P. Maioru, ci cu semnu scurtării, „semnu totu de inventiune romána,“ dupa cumu se respica dinsu, și admiendu in limba-ne și pre a dóu'a vocala intunecata séu nasale, pre care o notédia cu cer-cuflesulu; alu doile, patronindu duplicarea consunantiloru, ce'a ce, precum și mai inainte semnarea vocaliloru oscurate și a lui o diftongitu cu accentulu duplicatu, se adopera a o aperá cu argumente, dupa talentulu seu, la aparentia argutiose și superiori, dara in realitate labili și nevalide.³⁾

128. Amu petrecutu mai indelungu, precumu si merita, la marea figura a lui Eliade, si inca totu nu ne potemu desparti și departá de dên's'a. Neobosit'a-i activitate, nobilei intentiuni, genialile-i planuri in scopulu de-a redicá cu o óra mai nainte pre Romani in limba, in literatura si preste totu in cultura la nivelulu altoru natiuni civilisate, ne storcu cu dreptu cuventu admirarea.

Intre aieptatele planuri unulu din cele mai de frunte erá, de a aduná pre toti literatorii nostri mai de renume din Munteni'a, din Moldov'a, din Transilvani'a si de pretotindeni intr'o „Societate pentru tiparirea de

¹⁾ Vedi corespondentie și tractate de ale acestor'a in toti ciaci periodii ai „Curierului de a. s.“ și in „Foi'a pentru minte scl.“

²⁾ *Acelasi* „Curier.“ de a. s. p. IV. pag. 96.

³⁾ Vedi „Curier. de a. s.“ p. III. pag. 197 s. u.

cărți,“ care societate aceea avea prin traducțiuni bune facute de barbati competenti se transplante productele literarie si scientifique clasice atâtu elene câtu si moderne in sinulu sî pre campulu inceputóriei literaturé romane. Pentru cá — precumu se respica Eliade in apelulu de prenumeratiune la „Bibliotec’a universale“ carea avea se realisesie in 1846 pe o alta cale planulu ne-reusítu in 1842—43 alu „Societátii pentru tiparirea cărtiloru,“ sî carea promiteá pe totu anulu câte 21 volume dela 25—30 cóle fiacare pre pretiulu de 10 ducati imperatesci abonamentu — „a intielege o natiune mai multe limbe este mai anevoia, a se traduce inse mai multi si varii autori intr’o limba este mai cu potintia; si acésta din urma si-a propusu dinsulu, cugetandu a dá natiunei unu inceputu de biblioteca universale. In-tr’ins’a se voru cuprinde cei mai remarcabili autori antici sî moderni, ale caroru scrieri au contribuitu spre implinirea faptei mari a civilisatiunei, spre formarea mintiei sî animei umane, spre perfectiunea omului. Fóra nesce asemeni scrieri nu e literatura, nu e progresu. Cu traducțiunea scrieriloru aretate (in consemnarea de langa apelu) limb’a nóstra trecundu prin tóte dominiile cunoscintieloru umane, esprimendu ideiele toturoru autoriloru celebri, va legiuí vorbe, frasi si expresiuni, se va latí sî intinde in tóte laturile orizontelui sciintiei, si facundu-se capabile de a esprime ori ce cugetare, va devení limb’a venitoriului Romaníei sî se va infaciosiá splendida sî radiósa literaturéi natiunali. Fóra limba nu e nice o literatura natiunale. La nice o natiune n’a esistatu literatura, pana candu si-a esprimatú ideile in-tr’unu gergu.“¹⁾

Societatea pentru tiparirea cărtiloru proiectata de Eliade este memorabile si cá alu doile misicamentu, a dóu’a incercare a Romaniloru, dupa cea din 1795 cându cu „Societatea filosoficésca a neamului romanescu din

1) „Curier. de a. s.“ p. V. 1844—46 pag. 244.

marele principatu alu Ardélului,¹⁾ de a-si infintia de o societate academica séu Academia de scientie sf li-tere. Dara memorabile totodata sf din punctulu nesuiniteloru de unificarea limbéi literarie sf ortograféi romane. Nemoritoriulu Eliade publica adeca in 1842—43 unu „Prospectu de regule,” ce erá a se propune spre primirea si aprobarea soçiloru colaboratori ai Societatei pentru tiparirea càrtiloru, care la §. 3. dispune, cà fiacare va fr detoriu a urmá un'a sf aceasi limba, un'a sf aceasi ortografia pre temejurile urmátóre²⁾:

a) Incátu pentru form'a limbéi, se voru luá dreptu tipi gramaticali atátu in declinatiuni câtu si in cojugatiuni cei din limb'a basericésca, care nu s'a scrisu in dialecte sf a ajunsu dreptu limb'a generale a tóta romanimea; b) incátu pentru materia, in terminii scientifi fiacare va primi cá dintr'unu tesauru propriu pre cei din latin'a, modificandu-i inse dupa tipii gramaticéi rom. sf dupa precedentii nostri italieni, cari au cultivatu aceasi glosa románá; c) vorbele streine, ce se afla in gergulu populariu, se se lápede cu totulu, reinplinin-du-se cu vorbele corespundietórie din limb'a lat.; d) pentru terminii cunosciinteloru mai nóue, se se primésca cei italieni; éra incátu pentru cei ce se atingu de locuri, de costume, de dátine, de legiuri ale diverseloru notiuni sf se tienu de partea scriptiva a caletórieloru séu a scólei romantice, se voru intrebuintia chiaru numirile din limbele respective, dandu-li-se tipulu românescu; e) pentru numele proprie se va intrebuintia ortografi'a, cu care suntu scrise in limb'a respectiva; éra pentru cele grecesci, proprie sf comuni, se voru padf urmátóriele regule:

1. Masculinele terminate in $\eta\varsigma$ se voru terminá romanese in *e* séu in consuna, pr. Socrate s. Socrat, Diogene, s. Diogen; 2) cele in $o\varsigma$ se voru terminá in *u*,

1) *A Papiu Ilarianu Viéti'a*, operele sf ideiele lui G. Sincai, Bucuresci 186; pag.

2) Vedi-le mai largu in „Fói'a pentru minte scl.” a. 1843 nr.ii 18—19.

pr. Pindaru; 3) peritosilabele elene sî lat. se voru primî in form'a ablativului lat., pr. Eace, Ulise; in poesia inse, in chemia sî astronomia voru fi iertate sî in numerativu; 4) cele schimbate in limb'a lat. se voru primî de adreptulu din latin'a, încâtu pentru limba in generalitate, pr. Joe, Junone, Neptum, Marte; candu inse va fi o scriere cu totul locale, in care autoriulu intr'adinsu va voi se dé limbagiulu sî espresiunile locali ale timpurilor antice, se va poté dice sî Zeus, sî alte asemeni.

5. Femininele grecesci in α se voru terminá in a , éra cele in η se voru finá séu in e séu doricesce in a , pr. Aglai'a Pandor'a, inse Melpomene séu Melpomen'a; 6) cele in ω se voru terminá in o , éra la genitivu sî dativu voru luá inainte-si pre *cei* ori *ei*, séu in urma pre *ei*, pr. Calipso, genit. dat. *cei* Calipso, *ei* Calipso séu Calipsei, preferindu-se inse in prosa terminatiunea din urma; 7) peritosilabele se voru terminá cá in ablativulu lat., pr. Iride, Stige.

8) Numele comuni fem. in $\sigma\varsigma$ se voru terminá in u sî voru deveni masculine au neutre, pr. metodu, periodu; 9) neutrele in $\omicron\nu$ se voru terminá in u , pr. termometru; éra cele in $\omicron\nu$ curatu va-se-díca in $\iota\omicron\nu$, se voru terminá in iu séu câte odata sî in u . pr. monopolu séu monopolu; 10) neutrele grecesci in α , facundu-se in roman'a feminine, se voru terminá in a , pr. catisma, agiasma, anatema, sî prin urmare sistema, emblema, programa, éra nu sistemu scl.

Mai adauge Eliade in tipu de insemnari generali, cá se se padiésca cu scumpetate, cá γ sî κ apoi τ se se schimbe la noi inainte du e , i sî respective de i scurtu in siueratória, pr. Egin'a, Circe, Miltiade. Latinele fem. in io se se termine in ie séu $iune$, pr. oratie, rogatiune; cele in is se voru terminá au in e cá la ablativu, pr. verme, dulce; au in u , de va fi is precesu de unu l , pr. capitalu, generalu; cáci aceste cu anevoie sî chiaru cu confusiune se potu supune la regul'a generale de a se face: capitale, ideale.

Dupa acea mai esplica in modu filologicu, cá in cuventele luate din francía, la cutari si cutari vocali sî

consune ce vocali si consunatórie romanesci corespundu' pr. chateau, chaud, nôtre, romanesc: castelu, caldu' nostru scl. Mai incolo in §. 5. alu Prospectului de regule enuncia, cá se va adoptá ortografi'a cea mai simpla, fóra a se departá inse, încátu pentru forma de finale gramaticiei, sî încátu pentru materia de etimologf'a, ce insasi limb'a rom. de la sene o cere; éra încátu pentru compunerea vorbeloru, se voru pastrá cu scumpetate pãrtilé, din cari suntu compuse. In fine consunele va cá sese duplice acolo unde cere compusetiunea cuventului, pr. innegrire, suppunere; la doi *rr* imitativi, pr. carre (cara) spre deosebire de relativulu care; la doi *ll* in singulariu, inmoiati la plurale sî vice-versa, pr. valle, callu, acelle, vâi, cai, ace; pentru pronunci'a, dubiósá, lapedandu acentele, pr. coppii (copie) sî copii, dette, stette, dusse, spre a nu se citi deté, steté; apoi: battere, traggere, spre a aretá lungimea vocalei din antepenultim'a.

Câte din regulele ortografice aici schitiate ale lui Eliade n'aru fi de recomandatu sî adi, dupa patrudieci sî mai bine de ani, multoru scrietori de ai nostri, cari necumu se le observe, dar' póte nice le-a trecutu prin capu se reflecte la d'alu d'astea! Macaru unele cá aceste inca suntu mai multu au mai puçinu esentiali pentru a ajunge din ce in ce mai multu sî mai in graba la unitatea limbei sî ortografiei romane.

Ci se mergemu mai departe.

129. Pre la inceputulu discusiuniloru sî luptelor literarie preindegetate in 1836 apare Gramatic'a limbelor neolatine scrisa de parintele romanisticii Fred. Diez, ¹⁾ care revindica loçulu çuvenitu limbei nôstre, punendu-o in societatea celoru-alalte cinci sorori: italian'a, ispan'a, portuges'a, frances'a sî provincialea; ne dechiara limb'a de fiica a mamei románe, crescuta in strainetate, nu cu cele-alalte fiice románe impreuna, dar' pentru acea totu sora genuina a acestoru neo la-

¹⁾ *Frid. Diez Gramatik der roman. Sprachen, Bonn 1836, 8 tomi; ed. V. 1882.*

tine; ¹⁾ edîce: că limbei nóstre cá unei ce apartiene familiei románe i siede mai bine in vestmentu románu, cá in unulu, ce ni-o aréta mai bine ce este, sî o aduce de nou in relatiuni amicali cu consangenele s'ale; scrie inse, conforme scopului seu puru sî simplu filologicu, cu o ortografia peculiaria a s'a fonetica (ę, ȳ = à, â: z, ș, tz = derivatele d, s, t.)

Totu pre la inceputulu sî in midiloculu acelor lupte se redica sî pasiescu in arena literatori rom. corifei cá T. Cipariu, Aug. Treb. Laurianu sî Ioane Maiorescu.

130. T. Cipariu la 1841 publica, dintr'unu tractatu mai pre largu, unu „Extractu de ortografia cu litere latinesci pre temeulu limbei sî ortografiei basericesci sî osebirea dialectelor, precum s'a urmatu dela 1835 in tipografi'a din Blasiu.“ ²⁾ Éra A. Tr. Laurianu cu unu anu mai inainte face mare sensatiune in lumea literaria romana sî neromana cu alu seu „Tentamen criticum,“ ³⁾ in fruntea carui-a puse o pré erudita disertatiune despre limbele derivate din latin'a sî in specie despre cea romanésca, pre acelea cá pre dialecte sorori asemenandu-le, sî resumendu intr'-ins'a totodata momentele mai principali din istori'a Romaniloru.

Ce a intentiunatu A. Tr. Laurianu cu Tentamele seu criticu séu gramatic'a s'a? A aretá lumei erudite europene limb'a rom. cá intru tóte asemene celei latine; dreptu ce pertracta sî propune una limba romanésca ideale sî i face una gramatica ideale. Asiá inainte de tóte se adópera a o presentá eruditiloru cu totulu curata, curatîta de veri-ce ingredientie, elemente

¹⁾ *Acelasi* Etymolog. Wörterbuch der roman. Sprachen, Bonn 1852, 2 t. prefat.: „Der walachischen in der Fremde erzogenen mit den übrigen nicht aufgewachsenen Tochter der römischen Mutter.“

²⁾ A se vedé in Fóii'a pentru minte scl.“ 1841.

³⁾ *A. Trebon. Laurian* Tentamen criticum in originem, derivationem et formam lingvæ Romanæ in utraque Dacia vigen-tis, vulgo Valachicæ, Vienæ 1840.

sî forme straine; „puritatea limbii i fû prim'a condi-
tiune“ dice dinsulu. Spre ajungerea tienei s'ale pre-
fipte urmédia etimologi'a sî analogi'a cá suprema legela-
trice a gramaticei; pronunçia o determina nu „a pri-
ori,“ ci dupa cercetările etimologice; pentru scopulu seu
destinge pretotinde părțile compuse de cele simple, sî
spre invederarea lucrului aduce esemple númeroase; in
sintactica, cărea dinpreuna cu formatiunea cuventeloru
o tracta destulu de pre largu, citédia esemple din cla-
sicii lat. au clasice lat., traducându-le rōmanesce mai
din vorba in vorba, spre a infaçiosia estu modu sî mai
lămuritu asemenatatea sintasei ambeloru limbé.

Cu unu cuventu: principiulu supremu a lui A. Tr.
Laurianu, la carele tieneá ne clintitu erá acel'a, cá
tôte in limba-ne cá si in cele-alalte manifestatiuni ale
fiintlei nōstre ne dau unu testimoniu strigatoriu pentru
latinitatea nōstra, pentru faptul, cá „noi romanii da-
ciani nu sūntemu nice decumu o natiune noue de ori-
gine mestecata, ci puru sî simplu continuatiune modifi-
cata dupa locu, tempu sî cercustari a Romániloru ce-
loru vechi.“

Abia trebue se spunemu dupa cele precedinti, cá
ideale e sî ortografi'a nemoritoriului A. Tr. Laurianu
stabilindu cá regula generale a acestei, cá cuventele
in genere suntu a se scrie asiá, cumu se scriu in la-
tiin'a, oserbandu regulele scōse din geniulu limbii sî
unele modificatiuni luate din analogia sî etimologia;
dara aceste privescu numa terminatiunea vorbeloru, căci
corpulu loru nu e iertatu se-lu vatemámu, ci chiar' sî
cu detrimentulu pronunçiatiei trebue se-lu lasámu in-
tactu. ¹⁾ De ace'a scrie p. e. poplu = popu, caglu =
chfagu, lugescu = gelescu, radiescu = diarescu, gar-
rire = graire, cosca = cōpsa, intuitare = uitare, mondu =
mūndru, pelu = peru, (alu capului) leuisciolu = usioru;
toti qui nu vedeti in intenebricu apprenditi lumin'a
la = toti ce nu vedeti in intunerecu aprindeti lumin'a:

¹⁾ Tentamen critic pag. 38—39.

popillu' lu quale traiescû annunci pre ici e filiu' lu lui Stefanu = copilulu care trecû acumu pre ici e fiulu lui Stefanu s. a. a.

Cu tôte aceste „Tentamen criticum“ va remanê unu opu superbu de priviri inalte si de profunde cercetări asupr'a firei si fasiloru limbei rom. sî asupr'a legiloru ei, unu opu atestatoriu de genialitatea autoriu-lui, despre carele sî despre ilustrulu nostru Cipariu nu potemu se nu citâmu la acestu locu o enunciatuione a celebrului Hasdeu. „Primele încercări asupr'a graiului poporanu alu Romaniloru, dîce dînsu, conduse intr' unu modu ceva mai sistematicu, se detorescu unei Pleiade de Ardeleni: Sîncai, S. Micu, P. Maioru, a caroru marime trebue meşurata nu prin ce'a ce au facutu, ci prin ce'a ce voiáu se faca: a desceptá natiunalitatea româna cu ori-ce pretiu. „Sunteti fii ai Romei!“ au strigatu ei sî Românuulu, sguduitu din somnu, s'a pusu pe ganduri. In acestu tipu s'a plasmuitu la noi sî a crescutu trespertatu pana la unu non-plus-ultra o directiune unilaterale in sensulu latinu. Tôte elementele limbei rom. suntu latine sî numai latine. . . . Acêsta scôla a produsu doi barbati, dinaintea caror'a cauta se se inchine toti Români: Cipariu sî Laurianu. Cipariu a supusu celu antaiu unui studiu criticu vechiele tecturi rom. Laurianu pre de alta parte a presemţitu, inainte de sumitâti occidentali, dóue dintre pârghieles fundamentali ale limbisticii contemporane; neintrerupt'a continuitate dialectale si reconstructiunea prototipurilor.“ ¹⁾

131. Contemporanulu acestoru anteseemnani ai literaturii rom., Ioane Maiorescu, a fostu asemenea dintre cei mai zelosi sî mai eruditi natiunalisti rom.

Elu a demustratu in Antischuller contr'a lui I. C. Schuller, cà limb'a rom. este de origine lat., éra nu goto-geracana seu mai scie Ddieu ce, sî cà Romanii suntu mai vechi locuitori in fundulu regiu, decumu

¹⁾ B. P. Hasdeu Cuvente din betr., Bucuresci 1880—82, t. III. part. I. pag. IX.

suntu Sasii; in Antischau contr'a ingineriului A. Popoviciu, că Romanii suntu de vitia lat., éra nicedecumu Daci, dupa Popoviciu aru fi fostu Slavi; a cercetatu pre fratii nostri istro-romani sî despre acelu alu treile dialectu romanescu, dorere asta-dî in apunere, ne-a lasatu cea mai vasta sî mai acreditata scriere, ce posedemu pana acumu; ¹⁾ in fine a facutu parte din cei ce pre la inceputulu aniloru 50 a lucratu in prim'a linea la stabilirea sî introducerea unei terminologie juridice sî administrative mai ratiunale in limba-ne.

Se intielege, că in variele sî eruditele sale tractate despre limb'a rom. n'a potutu se nu se estinda sî respice macaru prin trecatu sî asupr'a scrierei ei cu litere lat. Amintimu aice in acestu respectu numai atâta, că principiulu lui I. Maiorecsu erá, cumu că ortografi'a rom. cu litere lat. trebue se aiba atâte semne séu litere câte sunete simple are limb'a. Asia dara totu cam principiulu lui P. diu periodulu I. alu „Curierului de ambe sexe“ 1836—1838, combatutu cu agerime de I. Eliade Radulescu.

132. Intr'acea scrierea cu litere lat. face din ce in ce mai mari, mai intinse sî mai palpabili cuceriri priatre Romani, chiaru sî dincolo de munti.

Acolo cele 43 ori 44 litere ale alfabetului cirilicu incepura ánca pe la finele seclului XVIII a fi reduse prin metrop. Moldovei Iac. Stamati sî Ioane Vacarescu betranulu la 33, câte adeca pareá neaperatu necesarie spre a infaçiosia sunetele limbei rom.; éra Georgiu Golescu mai tardiu le mai impuçinà cu dóne; „Societatea literaria“ din Bucuresci pre la inceputulu aniloru 30 re-tienù din ele numai 29. ²⁾ In fine I. Eliade incepù a le amestecá din ce in ce cu mai multe caractre lat., spre a prepará estmodu „sentim sine sensu“ pre publiculu rom. la totalea elimiuare a cirilianeloru din scrierea

¹⁾ I. Maiorecsu Itinerariu in Istori'a si Vocabulariu istro-romanu, Iasi 1874; opu posthumu.

²⁾ I. Manliu Cursu element. de literatura, Bucuresci 1881; in adausu pag. 83 s. u.

rom. Incoronarea acestei procedurè fù, cà „Curierulu de ambe sexe,“ — a carui misiune a fostu „a servi de archiva la istori'a literaturèi si limbei nóstre, a recomandá Romaniloru literele strabuniloru loru, literele loru proprie nationali, a-i face a se deprinde cu dinsele sî ale onorá sî ale iubi, a-i face a vedé sî cunósce intr'insele limb'a natiunale sî unitaria in totu adevèrulu sî in tóta natur'a ei, a pasî graduatu pana va ajunge a se publicá intréga fói'a numita cu aceste litere“¹⁾ — in periodulu alu V. aa. 1844—1846. Curierulu se tiparì intregu cu litere latine.

Alesu inse in pàrtile ciscarpatine intieleginti'a rom., statória firesce pre atunci mai numai séu in cea mai mare parte din preutîme, adópta in corespundèntiele sale mai preste totu scrierea cu litere strabune; o adópta in buna parte si episcopiele de Blasiu séu Fagarasiu sî de Oradea-mare in cerculariele loru càtra cleru sî in alte acte oficióse; la Blasiu dejá in 1835 se tiparesce cu litere Orologiulu celu mare (Ciaslovulu), la Oradea in 1846 o Carte de rogatiuni de preotulu Moise Sor'a-Noacu, sî altele; cá se tacemu de italianisat'a ortografia rom. cu litere lat. a lui Georgiu Asachi, altcumu pré meritatu de la instructiunea si aventulu literaturèi sî culturèi rom. in pàrtile moldovene,²⁾ sî cá se trecemu preste alte asemeni incercari sî misícamente mai puçinu insemnate.

Asiá stámu cu ortografi'a rom. cu litere latine la 1847, in ajunulu memorabililoru ani asiá-numiti ai libertatii popóraloru 1848—49. Terenulu pentru triumfulu generale sî definitivu alu litereloru erá bine preparatu. Cu tóte aceste trebuia se mai tréca unu dieceniú, se mai urmedie varie lupte literarie, se vina pe deasupr'a unu impulsu esternu imperativu, pentru cá cuventulu se se faca corpu sî idei'a se se realisesie deplinu.

1) „Curier. de a. s.“ edit. II. per. I. in prelat.

2) *Georg. Asachi* scrie p. e. scese stelle = siese stele, sci = sî, cielui cie = celui ce, purtazzi = portati, drit = dreptu, quare = care, envezze = invetie scl.

XV. Continuare: Ortografi'a romana cu litere lat. între 1847—1860.

133. În anul adineori amintitu si-incepe mai cu deadinsulu activitatea publica literaria pre terenulu limbisticu ilustrulu si multu meritatulu nostru filologu T. Cipariu cu publicarea „Organului luminarei,” scosu in-tregu cu litere strabune; activitate, care da impulsu potinte si contribue in mare parte la triumfulu principielora si directiunei date culturai si scrierei limbei rom. in periodii precedenti decatra gramaticii, limbistii si preste totu decatra literatorii rom. mai fora esceptiune.

Dara se vedemu, precum si merita, ceva mai in detaiu, ca ce scopu si-prefipsese „Organulu luminarei ?” Desi elu suscep in program'a sa si in cadrulu seu si discusiunea afacerilor politice si eclesiastice ale natiunei rom., totusi scopulu lui principale fu si remase literariu, si anume mai vertosu filologicu romanu. Redactoriulu si-propuse adeca a-lu face depusetoriulu cercetarilor sale literarie facute in decursu de vre doue diecenie asupra limbei rom., crediendu, ca dupa ce limb'a ne este inca viua, rezultatulu scrutarilor sale se cuvine se le publice si aplice in praxe, dandu orecumu unu impulsu spre o mai rapede a sangelui cerculare, care invia si insanetosiedia, deca nu si inteneresce.¹⁾ Estmodu se nascura „Principia-le de limba si scriptura romana,” cari incepura a se publica, dara nu se chiaru terminara in „Organulu luminarei” (martiu 1847 — martiu 1848) sistatu din caus'a erumperii revolutiunei,²⁾ si cari reve-diute, intregite si inmultite fura edate separatu abia preste douedieci de ani (Blasiu 1866).

În ele era depuse bazea si fundamentulu pentru „Elementele de limb'a rom.” (Blasiu 1854), cari in usulu scoleloru se editara si in „Compendiu” (Blasiu 1858),

1) T. Cipariu Principia, pag. 258.

2) Din LXXX. de capitli ai „Principia”-loru se publicase in 1847—48 numai XLVII.

pentru „Crestomatia s'eu analecte literarie“ (Blasiu 1858), cumu si pentru „Gramatic'a limb'ei romane partea I. analitica, II. sintactica, cu una „Apendice istorica despre limb'a rom. (Bucuresci 1869—70)“ premiate de Societatea academica rom.

134. In tote aceste autoriulu maneca de la doue principia supreme: unulu, limb'a rom. catu s'ar pote mai curatita si curata; altulu, limb'a rom. scrisa cu litere strabune latine. ¹⁾

Ce se atinge in speciale de limb'a romanésca si de modulu si directiunea cultivarii ei, ilustrulu Cipariu tiene cu dreptu cuventu, ca dins'a, ca dialectu italicu, pre la inceputulu aretarei sale in Daci'a era cu multu mai curata in forme si mai avuta in cuvente romane, decumu e astadi, candu dupa amesteculu cu Slavi, Greci, Unguri, Turci si prin despotismulu slavonismului in curti si in baserica sub decursulu mai multoru secle, nu numai a pierdutu multe din forme ca si din cuvente, ci a si impromutatu multe de la acele popora. Deci se ne reformamu limb'a, si se ni-o facemu pre catu se pote dupa cercustari mai curata. Spre acést'a se lapedamu slovenisimii sel.; loculu loru se-lu plenu reinsufletindu formele, cuventele si semnările vechie romanesci morte, uitate, parsite, consultandu intru acést'a si dialectele limb'ei romane; unde aceste fontane ne-aru lipsi, se impromutamu din idiomele latine, cu preferintia din latin'a ca din cea d'antaiu si cea mai vechia, intocmindu cele impromutate dupa formele si esemplele, ce ne infaçiosiedia structur'a limb'ei, era nu dupa usioretatea budieloru si dupa placutulu urechieloru. ²⁾

Incatu pentru scriptur'a romana Cipariu marturesce, ca se semti in conscientia indetoratu a urma etimologistoru nostri S. Clainu, Sincal, P. Maioru sel., alegundu din florea acestoru sisteme ce'a ce, dupa studia indelungate asupr'a limb'ei rom. in dialectele si tote mo-

¹⁾ *T. Cipariu Principia de limba si scriptura rom., pag. 1; cfr. pag. 250—261.*

²⁾ *Acelasi acolosi pag. 3—5.*

numentele ei mai vechie, i se parù mai aprópe consem-tiendu cu convictiunile sale; pre ùrmele monumenteloru istorice sî cercetàriloru analitice comparative presentandu una sistema ortografica, nu arbitraria, nice impromutata de la alte popóra, ci originaria, fundata pre natur'a sî geniulu limbei romanesci. ¹⁾ Intru acést'a normativele principali i fure dóue: *a)* principiulu etimologicu, sî *b)* in locu de semne fonetice adoptarea accenteloru cu usu duplu, tonicu dupa natur'a accentuarei, sî eufonicu pentru ajutorarea lecturei; — in fine, cá cosecintia a acumu numiteloru dóue normative: *c)* *u* finale pretotindeni, afóra de câteva prepusetiuni sî persóne vérbali; *d)* negativulu reduplicareii cosunantiloru, afóra de compunerele cu *in* urmandu una vorba cu *n* la inceputu. ²⁾

Cu cele la acestu locu numai cam fugitivu sî „per summos apices“ atinsa sî dísa aretaramu totodata in modu implicitu marile merite literarie sî scientifice ale ilustrului nostru Cipariu. Dá; pentru cá desí acumu cei d'antâiu gramatici rom. mai notabili apucara intru cultivarea limbei si stabilirea ortografiei rom. totu calea sî directiunea, sî dupa noi, singura corespundietória, ace'a a etimologismului mai multu au mai puçinu mitigatu prin fonetic'a actuale a romanéscai; desí mai departe unu Paulu Iorgoviciu, I. Eliade sî altii inca urgita necesitatea de a ne curatí limb'a de strainismi sî de a o inavutí din mediulócele ei proprie au din ale limbeloru sorori; desí in fine alesu A. Tr. Laurianu, P. Maioru asemenea procedu pre calea analizei istorice comparative, éra apoi ambii dimpreuna cu Georg. Golescu sî altii suntu încátva cu privire sî la dialectulu aureliano-rom. sî la romanésc'a monumenteloru vechie: in tóte aceste la-olalta nice unulu n'a procesu cu atátu aparatu scientificu, cu atáta precautiune sî precumpenire a lucrului sî n'a petrunsu asiá de profundu, cá Cipariu. Elu cu raru talentu sciù se aléga ce erá mai bunu in cei mai buni gramatici

1) *Acelasi* acolosi pag. 248—249, 250, 258 etc.

2) *Acelasi* acolosi pag. 278.

rom. antecedenti, cele aflate a le desvoltá mai incolo, cele numai aieptate ale scrutá si scóte la lumina, inte-meiandu estmodu între Romani studiulu istoricu alu limbei si urmarirea desvoltatiunei ei dupa monumentele vechie si dupa dialecte.

Insi-si contrarii literari ai lui Cipariu suntu siliti a recunósce acést'a. „D. Cipariu, dñce Tictinu, este unu cunoscutoriu mai bunu alu fonologiei române, ale cărui scrieri, cu tóta regretabilea loru tendintia de-a statorí si justificá ortografi'a rom. etimologica suntu inca isvóra-le cele mai importanti pentru studiulu limbei nóstre.“¹⁾

Impulsulu, ce-lu dete Cipariu prin „Organulu lum.“ si cele-alalte scrieri ale sale produse intr'adeveru, dupa cumu sperase, o mai rápede cerculare a sangelui în organismulu limbei rom. si întórcerea ei spre rein-sanetosiare si intenerire. Firesce cá impregiurările sociali politice, cu respectu la Romani in anii 50 ai secului multu schimbate, adusera sucursu si ajutoriu potinte causei desvoltarei ulterioari a limbei romane si a ortografiei ei. Dincolo de Carpati indata dupa anii revolutiunei 1848—49 incepù a se prepará si mai apoi in 1853 erupse cumplitulu resbelu de Crime'a terminatu cu tractatulu de Parisu din 1856 si conventiunea de acolosi din 1858, tractatu si conventiune multu favorítorie Romaniloru cá unei ginti de stirpe lat., demultu uitate si acumu óresícumu denou descoperite in orientele departatu alu Europei, si, cá unu soiú de avant-garda contr'a colosului nordicu, necesarie atátu pentru ecuilibrulu in aceste pãrti, câtu si in consecentia pentru pacea generale a continentului european. Dincóce de Carpati inaugurandu-se absolutismulu asiá-numitu a lui Bach séu nemtiescu, acést'a prelânga greutátile, ce le aduse si preste provinciile locuite de Romani, celu puçinu erá dreptu ori nedreptu intr'o forma pentru toti, si in scóle, in justitia, in administratiune si preste totu in afacerile vietiei publice limb'a rom. erá mai asiá

¹⁾ Tictinu „Convorbiri liter.“ 1879, pag. 338—339.

de respectata că și german'a ori magiar'a. Ba pentru ramii vietiei acumu memorati Romanii erău sub absolutismu, amu poté dîce, chiaru costrinsi a-si cultivá, desvoltá, inavutî limb'a, creandu-si terminii tehnici receruti.

Dar' cu tóte acestea amintit'a rápede cerculare cipariana a sangelui in organismulu limbei nóstre și întórcearea-i spre reinsanetosiare și reintenerire nu merse nice in acesti 10—12 ani fóra varie frecári, diatribe și lupte demulteori pré inversiunate, intre literatorii nostri. Trece-mu preste acele corespundentie amicali, cari infruntá pre redactoriulu „Organului lum.“, pentru ce scrie asiá romanesce și pentru ce latinisédia, încátu ómenii nice nu potu cetí, nice cari citescu nu potu se intieléga scl.? Dar' apoi redactoriului „Organului lum.“ pentru limb'a acestui-a i se intentá chiaru și unu procesu la guberniulu tieriei. ¹⁾

Susceptibilitátile religiuonarie și confesionali urmédia a-si mai jocá și acumu rolulu tristu fácia de reformarea limbei rom. și scrierea ei cu litere. Vedi-bine că ele erá adeseori sternite prin influintie straine, dusmane Romaniloru și redicarei lor, precum prin influintie serbesci in Banatu unde in aa. 1855—56 combatù cu vehementia introducerea litereloru lat. protopopulu rom. alu Temisiórei Meletiu Draghiciu, ²⁾ refutatu de Vas. Maniu, ³⁾ și prin influinti'a unoru basericanu de origine neromana in Bucovin'a! că se tacemu despre ace'a că și straini se semtiáu acusi acusi dispusi de a se amestecá deadreptulu in afacerile literarie asiá-dîcundu interne și familiarie ale Romaniloru, bunaóra că mai inainte asiá ánca și priu. 1860 I. C. Schuller, carele recunoscundu acumu originea lat. a poporului rom. și a limbei lui, in articlii „De la pulpitu“ ⁴⁾ ne propunea

¹⁾ *T. Cipariu*. Principia, pag. 266.

²⁾ *Melet Draghiciu*. Care suntu literele rom.? 1856.

³⁾ *Dr. Vas Maniu*. Respunsu la intrebarea: care suntu lit. rom.?. și replic'a: Se ne desamagimu! 1856.

⁴⁾ *J. C. Schuller*. Vom Lesetisch (in „Transilvania“ germ. 1860 nr.ii. 38—39.)

un'a ortografia fonetica germana, fù inse cu agerime combatutu sî refutatu de (Dr. Vas. Popp. ¹⁾)

Dara multu mai daunatiosu injuriá sî mai doreosu atingeá in acestu respectu relativele fapte neesplacibili ale unoru barbati rom. de pusetiune inalta sî ale unoru cercuri rom. de mare influentia sî datorie de tonu. Cine ar' poté-o crede adi, déca nu s'ar fi intemplatu, cá la 1850 unu archiereu rom. transilvanu, altcum fórte meritatu pentru redicarea bisericeii sî confesiunii s'ale, se sfórtice recursulu unui candidatu de teologie, numai căci acelu recursu erá scrisu cu litere lat.? Cine ar poté-o crede, ca „Gazet'a Transilv.“ sî Calendariulu dlui G. Baritiu, numai din caus'a tendentiei loru de a se dá romanimei sî limbei rom. o cultura conforme originei sî naturei loru si de a se scrie limb'a rom. cu caractrele stramosiesci, se cadá pre la 1854 sub aforisirea pronunciatá atátu decatra o episcopia rom. transilvana cátu sî decátra cea bucovinéna? Cine ar' poté-o crede, ca in dieceniulu din vorba intr'o tipografia rom. din Sabiiu retiparindu-se in sute sî miie de esemplarie mai tóte cártile nóstre liturgice, in acestea sub titlu de traducere din nou séu revisiune se se schimbe biét'a limba rom, bunaóra „intru aceste (dóue precepte cele mai d'antáu sî cele mai mari) tóta legea sî toti prorocii se spendiura,“ ²⁾ si in ele se se reintroduca slavonismii „slava,“ „bogorodicina“ s. a. a., pre cari alte tipografie rom. transilvane incepuse de mai inainte a-i inlocui cu romanescile „marire,“ „cantecu alu Nascutóriei“ scl.?...

Totu asemeni, déca nu mai rele sî mai scârbóse lucruri se petreceáu cu privire la obiectulu din cestiune in principatele rom. de la Dúnare. Acolo barbati literatori din cei mai de frunte sî diuarie din cele mai principali sî mai respandite incepura o campánie vehemente contr'a literatoriloru ciscarpatini pentru presupus'a lati-

¹⁾ Vas. Popp. Reflesiuni, in „Fóí'a p. minte.“ 1860 nrii 47—48; cfr. nrii 36, 38.

²⁾ Cartea Evanghelielor, Sabiiu, tipogr. dieces. 1859, pag. 48.

de Vas. Ioanoviciu, ¹⁾ intitulatu „Binescriinti'a limbei romanesci cu litere romane“, in care adausu regulele ortografice, chiar si cele despre vocalile oscure, suntu dupa ortografi'a cipariana a Estractului din 1841, nu se folosese nici unu semnu fia la vocali fia la consunanti, afóra de semnulu scurtării pre *î*, sî *ũ* finali sî cà omite pre *u* finale afóra de diftongu, sî aplica pre *y* in silabele *dy, sy, ty, cy, cye, gy, gye*, va-se-dica acolo sî atunci, cându si uade consunele *d, s, t, c, g* inainte de *i* sî respective de *i* sî *e* nu-si schimba sunetulu originariu. Inse cam depre la 1860 éra a lapedatu pre *y*, a inceputu a pune cedile sub *d, s, t*, candu urmate de *i* si schimba sunetulu primitivu, sî in locu de *â* pune *ae* formatu intr'unu corpu éra in locu de *â* unu *î* cu cercufesu deasupra.

Aceasi sistema a urmatu-o sî rep. A. Dimitrovitia in „Foi'a Societatei pentru literatur'a sî cultur'a rom. in Bucovin'a,“ in care se sî nevoii a-si aperia sistem'a fonetismului éra intru altele atátu dinsulu, câtu sî A. Pumnulu oserba sistem'a predecesoriloru etimologisti.

Pre candu literatii rom. estmodu se sbuciumá in neunire cu respectu la scrierea limbei rom. cu caractrele strabune, sî pre candu pre unii prejudetie inechite sî fora temeiu, pre altii alte consideratiuni i retieneá de la introducerea generale a aceloru caractre in scrierea româna: venira guberniele muntenianu sî moldovianu, éra pre urm'a acestoru si regimele austriacu, sî silira pre Romani se se contieléga odata si se stabilésca macaru fundamentele ortografiei latino-romanesci. In adeveru curiosu lucru, cà precumu inainte cu vre dóue secle sî diumetate guvernele principiloru Vas. Lupu alu Moldovei, Mateiu Basarabu alu Muntentei sî Georgiu Rákoczi alu Ardélului ocaasiunara scótarea sî eliminarea limbei slavóne din usulu vietiei publice sî basericesci a Romaniloru, asiá acumu la cestiunea scrierei limbei rom. cu literele stramosiesci éراسi guberniele civili cau-

¹⁾ *Vasiliu Ioanoviciu Gramat. limbei rom., Vien'a 1851, 8-vu.*

tara se iee initiativ'a spre a dirime sî ciuntá odata lucrulu sî spre a-lu decide intr'o parte. Románii de adi paru a semená sî in acelu punctu cu strabunii loru Románii cei vechi, cá in afaceri sî giurstári grele au lipsa de dictatura

Mai antáiu guvernulu bucurescianu convocá in 1858 la Bucuresci o comisiune profesurale, care se statoréscá ortografi'a rom. cu litere. Asta comisiune adoptá urmatorí'a sistema, aprobata de eforí'a scóleloru prin diurnalulu de 23 octobre 1858. ¹⁾

Pre *a* chiaru, standu la fine sî fiindu intonatu, se pune accentulu greu, pr. erà=erá, inse umbra=umbr'a. Prim'a vocale oscura se scrie cu liter'a lat., dela care este derivata, adeca cu *a* séu *e* provediute cu semnulu scurtárii, déca n'are tonulu, la diu contra cu cercuflesulu, pr. ară, numeru, lăudă, vêrsu. A dóu'a vocale oscura séu nasale se scrie de ordinariu cu *i*, dara si cu *a*, *e* urmate de *n*, *m*, candu apoi se însémna totu cu semnulu scurtárii au cu cercuflesulu, dupa cum are au n'are pr. incepută, rîpă, cântândă, ceréndă. Sunetele *e* sî *o* diftongite se scriu cu *é*, *ó*, esceptiunandu-se numele fem. in *e*, candu se determina prin articlulu *a*, sî verbele de coj. II. sî III in perfectulu indicativu, pr. céra, mórte, cartea, tăceă. *I* sî *u* semisune se provedu cu semnele usitate sî in scrierea, cu literele cirlice, pr. domnă, faci.

Referitoriu la consunanti, sunetulu lui *j*, apoi a lui *c*, *g* inainte de *i*, *e* sî respective inainte de *a*, *o*, *u* sî consune se fipsédia cá in ortografi'a etimologica, pr. jocu, cine, cerere, gimnasiu, geru, ochiu, uughiă, capu, coptu, curte, credu, gura, globu. Consunele *d*, *s*, *t* cá derivate se însémna cu cedila, pr. đicere, șapte, ștergu, țestu; dara derivatulu *s* se scrie fóra cedila in complexulu *sc*, pr. musce, cască; *z* sî *h* se scriu in puține điceri de origine latino-elena, pr. zonă, hamu, chartă. In fine la scrierea numeloru proprie straine sî in terminii tehnici neromanisati se

¹⁾ Vedi-o mai pre largu in „Fóia p. minte“ 1859 nru, 33.

introducu sî literele *k, q, w, x, y* pr. Kepler, Quinet, Newton, Xerxes, Young.

Comisiunea din Iasi in 28 martiu 1859 statorî, ¹⁾ că form'a intréga primitiva a sunetelor limbii noastre se reprezintă prin caracterele pure ale alfabetului român; form'a alterată derivată prin aceleşi caractere, ci acestea determinându-se cu semnele scurte, lungi, ascuţite sau grele, cari semne sînt menite să dispară cu timpul cîndu se va generalisa scrierea limbii cu caractere române.

Vocalile, ce reprezintă sunetul alterat în viaţa unuia cuvînt, sînt acele, ce se găsesc în o formă órăcare a lui în puritatea lor; deci sunetul vocalic alterat se scrie cu litera corespunzătoare sunetului primitiv, punându-se deasupra ei cerculeşul, deca vocalea are totodată tonul, la diu contra semnul scurării, pr. lăudăndu, locuinţă. Diftongii provenitori din *e, o* se scriu *é, ó*, pr. acesta, mórta.

Se scriu *sce, sci*, deca provin din *scu*, altmîntea *ste, sti*, pr. cunósce, cunósce, scientia; dincontra stergu, stréngu.⁴ *C, g* că în ortografi'a comisiunii bucureşciene. Consunelor *d, s, t* li se alteréda sunetul primitiv înainte de unu *î* scurt; éra cîndu se alteréda sî înainte de unu *i* plin, atunci acestu *i* se înséamna cu accentul greu, pr. fragedi, díce, alesí, síedere, cruntí, síugubetiú, di=dí, si=sí, tie=tíe; *z* se scrie în casurile, unde acestu sunet nu deriva dela *d*, pr. zamă, zodie. *M* sî *n* exercita asupra vocalilor precedenti o putere alteratória, asiá cátu, deca vocalea alterată nu este *i*, apoi mai totdeun'a este *e*, arereori *a*, sî mai raru *u*; aste se voru scrie dupa cum ne va invetiá pronunţia mai generală, pr. în pêne, pãnsă, mîndru. Că unu pasu spre lapedarea semnelor, pronumele monosilabe potu se scrie depre acumu fóra dinsele, pr. me, teu, nóe.

În privinti'a duplicării consunelor, minoritatea compusă din dd. Columbu sî Dârzeu se dechiară în con-

¹⁾ Vedi mai pe largu „Fóia p. minte“ 1859 nru 32.

tr'a, majoritatea statat6ria din dd. Alesandrescu, Savescu, Ionescu sî Apostoleanu pentru asiá cã cuventele compuse din prepusetiunile, ce exista in limba sî finescu cu o consuna cãpeta duplicarea, pr. innécã, îmmultitũ, suppose, suffere; éra cele de-sene-statat6rie sî finindu cu o vocale nu cãsiuna duplicarea, pr. culegũ, aducũ. In urma partiel'a des pastrédia pre s in compositele sale, pr. dessémenã, dessirã.

Pre urm'a acestoru guberniulu austriacu, facundu nóuele straformãri politice de la 1860 usulu limbei rom. in afacerile publice indispensabile, esmise pentru regularea ortografeii rom. cu litere lat. trei comisiuni deodata: un'a la Sabiiu, alt'a la Temisi6r'a, a trei-a la Cernauti, cu privire la Romanii din respectivele provincie Transilvani'a, Banatulu temisianu sî Bucovin'a.

Comisiunea sabiiiana, compusa din T. Cipariu, Gabr. Munteanu, G. Baritiu, Andr. Muresianu, protopopii Ioane Popasu sî Ioane F. Negrutiu, parochii Sav'a Popovicu Barcianu, carele morbosu fiindu lipsi dela adunãri, sî Ant. Vestemianu, pretorulu Ioane Puscariu sî adjunctulu Ioane Germanu Codru, in siese siedintie tienute la 2—7 octobre luã sî desbatũ lucrulu cu maturitate sî cu seriozitatea cuvenita. Enunciatiunile ei suntu: ¹⁾

„Comisiunea nu se semte competente a decide in modu oblegatoriu, fia cu privintia la defigerea definitiva a unei ortografe cu litere lat., fia la a ori-carei alte pãrti de gramatica a limbei rom., din cauza mai vertosu, ca membrii conchiemati suntu numai o fractiune a barbatiloru de litere ai natiunei nóstre; totusi membrii comisiunei unulu cãte unulu, cá Romani sî cá ómeni de litere pretindu pentru sene acelu dreptu, pre care-lu are totu Romanulu sî totu omulu, de a studiá limb'a rom. precumu sî de a-si manifestá opiniunile sale in privintia a culturai si inavutírei acelei-a. Nu se póte presupune, cá cumu inaltulu ministeriu ar avé de scopu,

¹⁾ Vedi mai pe largu „F6i'a p. minte scl. 1860 nr.ii 41—42

cá dupa ce va culege opiniunile mai multoru comisiuni filologice, apoi se-si aróge sfe dreptulu, de a decretá sî impune Romaniloru óresicare ortografia cu forti'a. Comisiunea si-esprime dorinti'a, cá dupa ce ministeriulu aflá cu cale se conchiame pentru deslegarea unei sî aceiasi cestioni in diverse pãrti ale monarchiei locuite de Romani diverse comisiuni filologice, operatele acelorasi se se concrédá cercetarei unei societãti literarie, ce ar fí a se formá inadinsu pentru cultivarea limbei rom. ; càci natiunea nóstra este un'a, limb'a ei inca un'a si aceasi. Prin mesur'a gubernamentale, prin care s'a decretatu mai multe comisiuni pentru stabiliirea unei ortografie, éra preste acést'a s'au mai intreatu sî respectivele ordinariate, se ingreuna deslegarea problemei, éra nu inainta."

De cí incolo comisiunea delaturá cu unanimitate unu proiectu de ortografia fonetica, ²⁾ tramesu de guvern u in desbaterea comisiunei, cá pre-unulu, care nu respecta progresele limbei, ce le-a facutu acést'a de ani trei sute, de cându se scrie ; nesocotesce studiile filologice serióse, facute de ani optdieci, de cându aceasi se scrie cu litere ; ficsédia sî óresicumú léga odata pentru totdeun'a fonetic'a limbei rom. cu tóte finele modulatiuni sî nuantie ale ei ; lovesce deadreptulu in principiulu etimologicu, sî se infrunta cu geniulu limbei in modulu celu mai batutoriu la ochi.

In fine comisiunea de singurulu principiu alu unei ortografie sî gramatice regulate recunósce principiulu etimologicu, care este pentru ori-ce limba, sî atátu mai vertosu pentru a nóstra cea rom., conservatoriulu formeloru celoru bune, regulatoriulu de anomalie, aducu-

²⁾ Proiectulu de provenintia, cum se pare, bucovinéna pórtá titlulu : Begründung zum „Entwurfe einer erneuerten romanischen Orthographie, sî fú combatutu de Cipariu nu numai cu vorb'a, ci sî intr'o disertatiune scrisa sî tiparita in limb'a germ. sî lecta in faci'a comisiunei, alu carei titlu e celu mai de susu cu adausulu : „nebst Anmerkungen von einem Romanen.“

toriulu la unitate a diferentieloru fonetice; cu unu cuvântu: e unu principiu de perfectiunarea limbei; dincontra principiuu foneticu e destructivü, care santiunedia anomaliele limbei, autorisandu formele stricate sî provincialismii. Cu tóte acestea comisiunea, considerându giurstările de adi ale limbei, e aplecata a face órecari concesiuni principiuu foneticu, pana atunci, pana candu cunoscinti'a gramaticei române lucrata pre temeiori solide va câstigá prin ajutoriuu scóleloru un'a intindere mai mare in natiunea rom., sî pana candu o societate filologica rom. va elaborá sî publicá unu dictionariu romanu etimologicu. Estmodu comisiunea sabiana filologica. séu mai bine dísu ortografica, si-incoruná desbaterile sî lucrările, acceptandu ortografi'a cipariana.

Comisiunea din Timisiór'a inca se puse pre base etimologica, cá m asemenea sistemii cipariene. Singuru man'a de bucovineni se incumetasera a se desbiná in acestu respectu de corpulu natiunale, tienendu mortísiu la principiuu foneticu pumnilianu mai susu defasioratu.

Doi ani mai tardíu ortografi'a cipariana fù propusa de Gabr. Munteanu sî „Asociatiunei transilv. pentru literatur'a rom. sî cultur'a poporului rom.“ spre primire sî urmare, cu acelu adausu, cá se se oblege moralicesce tóte diuariiele rom. a scrie pe venitoriu numai dupa acésta sistema ortografica; càrtile scolastice, anumitu cele gimnasiali, se se tiparésca dupa acést'asi sistema; toti membrii Asociatiunei se-si dé cuventulu de onóre, cá pre venitoriu nu voru mai scrie dupa alt'a, decátu dupa sistem'a memorata. In urmarea acestei propuneri Asociatiunea adoptá pentru sene operatulu comisiunei filologice din 1860, sî pentru apropiarea càtrá scopulu de unitate aflá cu cale a chiamá la conformitate sî concordia in acestu obiectu pre toti Romanii. ¹⁾

¹⁾ A se vedé actele „Asociatiunei transilv. pentru literat. rom. sî cultur'a poporului rom.“ in a II. adunare gen. ordin. tienuta la Brasiovu in 1862.

Estmodu depre la inceputulu aniloru 60 ai seclu
lui productele literarie, diurnale, și alte tipariture rom
(luandu afóra càrtile liturgice aparu mai fóra esceptiuni
in mândrulu vestmentu stramosiescu. Literele latine și
scrierea rom. și-serbédia triumfulu generale și definitivu
dara de ortografia unitaria erámu, și póte mai suntemu
inca departe.

BCU Cluj / Central University Library Cluj

